

MAKALE | ARTICLE

Başlık | Title: Filistin-İsrail Meselesine Filozofların Gözüyle Bakmak: Sarı Nusseibeh ve Carlos Fraenkel Örneği

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1468623>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Ayşe Yaşar ÜMÜTLÜ, 0000-0001-9500-5338

Kaynakça | Reference:

Ümütlü, Ayşe Yaşar. "Filistin-İsrail Meselesine Filozofların Gözüyle Bakmak: Sarı Nusseibeh ve Carlos Fraenkel Örneği." *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 16 (202x): 1-40.

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 15.04.2024

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 24.11.2024

Yayın Tarihi | Publication Date: 31.12.2024

DİZİNLER & VERİTABANLARI | INDEXES & DATABASES

DİZİNLER & VERİTABANLARI |

INDEXES & DATABASES

BAĞLANTILAR |

LINKS

Filistin-İsrail Meselesine Filozofların Gözüyle Bakmak: Sarı Nusseibeh ve Carlos Fraenkel Örneği

Öz: Bu makale, iki filozofun, Filistinli Sarı Nusseibeh ve İsraili Carlos Fraenkel'in bakış açılarına odaklanarak İsrail-Filistin çatışmasını felsefe merceğinden incelemektedir. Analiz, uluslararası ilişkiler alanından yola çıkarak, felsefi içgörülerin karmaşık jeopolitik anlaşmazlıkların anlaşılmasına ve potansiyel olarak çözülmesine nasıl katkıda bulunabileceğini araştırıyor. Filistinli bir filozof olan Sarı Nusseibeh insan hakları, adalet ve çatışmanın etik boyutlarını vurgularken, Carlos Fraenkel konuya daha ziyade diyalog, şiddetsizlik ve kültürel anlayış açısından yaklaşmıştır. Nusseibeh ve Fraenkel, felsefi çerçeveleri aracılığıyla İsrail-Filistin çatışmasına siyasi ve askeri boyutun ötesinde bakış açıları sunmakta, çatışmanın altında yatan nedenlere farklı bir açıdan ışık tutmaktadırlar. Böylece uzlaşma ve barışa giden yollar önermişlerdir. Bu makale, felsefi sorgulamayı uluslararası ilişkiler söylemine entegre ederek, uzun süredir devam eden çatışmaların ele alınmasında ve farklı topluluklar arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesinde filozofların yaklaşımlarının potansiyelini vurgulamaktadır. Öncelikle Nusseibeh'in felsefi yaklaşımı Filistin ve İsrail çatışmasına dair fikirleri eserleri bağlamında incelenerek, insan hakları, adalet ve barış üzerine felsefi görüşleri ele alınacaktır. Nusseibeh'in çatışmanın çözümü için önerdiği felsefi çözümler ve yaklaşımlara dair eleştiri ve tartışmalar değerlendirilerek, sonrasında Fraenkel'in çatışmaya felsefi bir bakış açısı getirişi incelenmektedir. Fraenkel'in diyalogun önemi, şiddetsiz direniş ve kültürel anlayış üzerine görüşleri belirlenip, çatışmanın çözümü için önerdiği felsefi çözümler ve yaklaşımlar tartışılmaktadır. Sonuç kısmında ise, Nusseibeh ve Fraenkel gibi realpolitikten kopuk olmayan bilakis içinde yaşayan düşünürlerin Filistin-İsrail çatışmasına getirdiği felsefi bakış açılarının önemi vurgulanmaktadır. İki filozofun da çatışmanın temelinde yatan derin nedenleri analiz ederken, barış ve uzlaşma için felsefi çözümlerine dikkat çekilmektedir. Son olarak, Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl bir şekilde çözümüne yönelik ilerlemeye katkıda bulunabileceği ve daha geniş bir toplumsal uzlaşma sürecine yol açabileceği umuduyla yapılan felsefi yaklaşımlar, tartışılması gereken değerli bir kaynak olarak ortaya konulmaktadır.

* Dr, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9500-5338, ayumutlu.ajanda@gmail.com

** Araştırmacı Yazar, Türk Arap Derneği Başkanı Turan Kışlakçı'ya makale taslağının okunması ve düzenlenmesine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Anahtar Kelimeler | Keywords: Filistin, İsrail, Sari Nusseibeh, Carlos Fraenkel, Felsefe, Uluslararası İlişkiler

Philosophers' Perspectives on the Palestinian-Israeli Question: The Case of Sari Nusseibeh and Carlos Fraenkel

Abstract: This article examines the Israeli-Palestinian conflict through the lens of philosophy, focusing on the perspectives of two Middle Eastern philosophers, Sari Nusseibeh and Carlos Fraenkel. Drawing on the field of international relations, the analysis explores how philosophical insights can contribute to understanding and potentially resolving complex geopolitical disputes. While Sari Nusseibeh, a Palestinian philosopher, emphasized the ethical dimensions of human rights, justice and conflict, Carlos Fraenkel approached the subject more from the perspective of dialogue, nonviolence and cultural understanding. Through their philosophical frameworks, Nusseibeh and Fraenkel offer perspectives on the Israeli-Palestinian conflict beyond the political and military dimension, shedding light on the underlying causes of the conflict. Thus, they suggested paths to reconciliation and peace. By integrating philosophical inquiry into international relations discourse, this article highlights the potential of philosophers' approaches in addressing long-standing conflicts and promoting mutual understanding between different communities. First, Nusseibeh's philosophical approach will be examined in the context of her works on the Palestinian and Israeli conflict, and her philosophical views on human rights, justice and peace will be discussed. Criticisms and discussions about the philosophical solutions and approaches proposed by Nusseibeh for the resolution of the conflict are evaluated, and then Fraenkel's philosophical perspective on the conflict is examined. Fraenkel's views on the importance of dialogue, nonviolent resistance and cultural understanding are determined, and the philosophical solutions and approaches he proposes for the resolution of the conflict are discussed. In the conclusion, the importance of the philosophical perspectives brought to the Palestine-Israel conflict by thinkers such as Nusseibeh and Fraenkel, who are not disconnected from realpolitic but rather live within it, is emphasized. While both philosophers analyze the deep reasons underlying the conflict, attention is drawn to their philosophical solutions for peace and reconciliation. Finally, philosophical approaches are presented as a valuable resource to be discussed, with the hope that they can contribute to progress towards a peaceful resolution of the Palestinian-Israeli conflict and lead to a broader process of social reconciliation.

Keywords: Palestine, Israel, Sari Nusseibeh, Carlos Fraenkel, Philosophy, International Relations

Giriş

Bu çalışmada, Filistin ve İsrail çatışmasına dair alışılmış politik ve askeri perspektifin dışındaki düşünceleri nedeniyle Filistin asıllı Sari Nusaibeh ve İsrail asıllı Carlos Fraenkel kıyaslanmaktadır. Bu iki düşünürün karşılaştırılma nedenleri ve hangi açılardan önemli oldukları birkaç temel argümanla ifade edilebilir. İlk olarak kültürel ve felsefi çeşitlilik açısından görüşlerini değerlendirebiliriz. Nusaibeh, Ortadoğu ve İslam felsefesi bağlamında önemli bir şahsiyettir. İslam düşüncesi ve çağdaş siyaset teorisi üzerine çalışmaları, Batı ve İslam dünyası arasındaki entelektüel diyalogu anlamada kritiktir. Fraenkel ise Batı felsefesi ve Yahudi düşüncesi alanında öne çıkar. Ayrıca, farklı kültürel ve dini bağlamlarda felsefi düşüncenin rolünü araştırmasıyla bilinir. Bu çeşitlilik, farklı kültürel ve felsefi geleneklerin karşılaştırılması ve birbirlerinden nasıl etkilendiklerinin incelenmesi açısından zengin bir zemin sağlar. Üstelik Nusaibeh ve Fraenkel, farklı kültürel ve dini arka planlara sahip olmalarına rağmen, ortak bir felsefi diyalog kurmayı ve karşılıklı anlayışı teşvik etmeyi amaçlarlar. Bu da felsefi düşüncenin evrenselliği ve farklı düşünce geleneklerinin birbirini nasıl zenginleştirebileceğini göstermede önemlidir.

Her iki filozof da sosyal ve politik teoriye katkılarıyla bölgede tanınmaktadır. Nusaibeh, Filistin-İsrail çatışması ve Orta Doğu'daki sosyal adalet meseleleri üzerine düşünceleriyle dikkat çekerken, Fraenkel, çok kültürlülük ve demokratik değerler üzerine odaklanır. Bu bağlamda, çalışmalarının farklı sosyal ve politik bağlamlarda adalet, eşitlik ve insan hakları konularını ele almak için karşılaştırılması dikkate değer unsurlar ortaya koymaktadır. Hem Nusaibeh hem de Fraenkel, çağdaş dünyanın karşılaştığı problemleri anlamak ve çözüm üretmek için felsefeyi kullanma konusundaki yaklaşımlarıyla incelenmektedir. Bu nedenle, onların karşılaştırılması, felsefenin günümüzün karmaşık politik ve uluslararası ilişkiler sorunlarına nasıl uygulanabileceğini göstermek açısından öğretici niteliktedir.

Ayrıca Sari Nusaibeh ve Carlos Fraenkel'in filozof olarak mı yoksa akademisyen felsefeci olarak mı kabul edilmeleri gerektiği sorusu akla gelebilir. Bu durum çalışmalarının doğası ve akademik katkıları göz önüne alındığında belirlenebilir. İki terim arasındaki ayrım ve her iki şahsın da bu kategorilere nasıl uyduğuna değinmek bu bakımdan yerinde olacaktır. Bilindiği gibi filozof, genellikle evrensel ve derin sorular üzerine düşünen, bunlar hakkında yeni teoriler ve kavramlar geliştiren kişidir. Filozoflar, özgün düşünceler ortaya koyarak felsefi geleneklere ve insanlık anlayışına katkıda bulunurlar. Daha önce ifade edildiği gibi Sari Nusaibeh, Ortadoğu

felsefesi ve İslam düşüncesine yaptığı katkılarla bilinir. Nusaibeh, felsefi düşüncelerini özellikle sosyal adalet, siyaset felsefesi ve etik üzerine yoğunlaştırarak bu alanlarda yeni perspektifler sunmuştur. Bu bağlamda, onun çalışmaları ve düşünceleri filozof olarak kabul edilmesini destekler. Carlos Fraenkel ise Batı felsefesi, Yahudi düşüncesi ve çokkültürlülük üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Fraenkel, farklı kültürel ve dini bağlamlarda felsefi düşüncenin rolünü araştırarak, felsefi diyalog ve karşılıklı anlayış konularında özgün fikirler geliştirmiştir. Bu da onun filozof olarak nitelendirilmesine olanak sağlar.

Akademisyen felsefeci kavramı ise felsefi araştırmaları akademik bir çerçevede yürüten, genellikle üniversitelerde ders veren, araştırma yapan ve makaleler yayınlayan kişi için kullanılır. Sari Nusaibeh bir akademisyen olarak, El-Kudüs Üniversitesi'nde rektörlük yapmış ve akademik dünyada aktif bir rol oynamıştır. Carlos Fraenkel ise McGill Üniversitesi'nde profesör olarak, akademik alanda ders vermekte, araştırmalarını yayınlamakta ve akademik camiada aktif bir şekilde yer almaktadır. Sonuç olarak, Sari Nusaibeh ve Carlos Fraenkel hem filozof hem de akademisyen felsefeci olarak kabul edilebilirler. Onların felsefi düşünceye yaptıkları katkılar ve akademik kariyerleri, her iki tanımı da karşılamaktadır. Felsefi düşüncelerinin derinliği ve özgünlüğü onları filozof olarak nitelendirirken, akademik ortamda aktif roller almaları ve eğitim-araştırma faaliyetleri onları akademisyen felsefeci olarak tanımlamayı da mümkün kılar.

İsrail-Filistin çatışmasının mevcut durumu, uluslararası sahada birçok farklı açıdan değerlendirilmektedir. İsrail-Filistin çatışmasında, yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, özgürlükler gibi en temel hakların tamamen ihlal edildiği durumlar söz konusudur. Halbuki adalet, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti altına almayı gerektirir. Çatışma ne durumda olursa olsun, çözüm için taraflar arasında adil ve eşit bir diyalog gereklidir. Ancak, mevcut durumda bu diyalog ortamının sağlanmasında zorluklar bulunmaktadır. İsrail tarafından güvenlik gerekçesiyle uygulanan şiddet ve vahşet, etik ve insan hakları açısından kabul edilemez durumdadır. Her ne kadar realist perspektif bakımından İsrail'in askeri gücü ve güvenlik politikaları, realist teorinin bir yansıması olarak savunulsa da uluslararası hukuk ihlalleri ile bağdaşmaz durumdadır. Ayrıca ABD'nin İsrail'e verdiği destek, güç dengeleri açısından ciddi sorun teşkil etmektedir. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kurumların çatışmadaki rolü, hukukun üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde son derece önemlidir. Ancak, bu kurumların etkinliği ve tarafsızlığı sık sık tartışma konusu olmaktadır. Çatışmanın temelinde yatan kimlik, kültürel ve dini farklılıklar, konstrüktivist teori

çerçevesinde ayrıca başka yazılarda analiz edilebilir. Fakat her iki tarafın da kimlikleri ve tarihi travmaları, çatışmanın devam etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dolayısıyla İsrail-Filistin çatışmasının çözümü, sosyal bilimler alanında daha çok siyasi ve askeri perspektiflerden kapsamlı bir analiz ve çok boyutlu yaklaşımlarla incelenmektedir. Fakat bu iki toplumun filozoflarının ne tür çabalar gösterdikleri uluslararası çalışmalarda çok dikkate alınmamıştır. Özellikle de ülkemizde bu konuda hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle makalede adalet ve insan hakları prensiplerine dayalı, diyalog ve işbirliğini teşvik eden politikaların benimsenmesine ve sürdürülebilir bir barışın sağlanması amacına yönelik kritik öneme sahip olabilecek politik ve felsefi anlamdaki çabalar bu iki isim üzerinden incelenmiştir. En azından böylesi bir gayretin de bu toplumlarda ortaya konulmuş olduğunun açığa çıkarılması ve tarihe not düşülmesi hedeflenmektedir.

1. Sarı Nusseibeh Hayatı ve Felsefi Arka Planı

Sarı Nusseibeh, Filistin'de siyasetle de ilgilenmiş bir filozof ve eğitimcidir. Kudüs'teki El-Kudüs Üniversitesi'nde rektör olarak görev yaptı. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 2001-2002 yılları arasında Kudüs'teki baş temsilcisi idi ve bu görevde İsrail-Filistin çatışmasına iki devletli bir çözüm bulunmasını savundu. Böylece bu fikri ilk dile getiren Macar asıllı filozof Martin Buber'in düşünceleri¹ genişletilmiş oldu. Nusseibeh ve Ami Ayalon,

¹ "Buber, Hasidik Yahudilik üzerine yaptığı çalışmalarla Yahudi kültürünün yenilenmesini destekleyen bir Siyonistti. Hasidik efsaneleri ve anekdotları kaydedip tercüme etti, Franz Rosenzweig ile birlikte İncil'i İbranice'den Almancaya tercüme etti ve çok sayıda dini ve İncil çalışması yazdı. İki uluslu bir İsrail-Filistin devletini savundu ve toplumun merkezi olmayan, cemaatçi sosyalizm yoluyla yenilenmesini savundu. 1930'lu yıllarda Almanya'nın önde gelen Yahudi yetişkin eğitimi uzmanı, karakter eğitimi yoluyla kişiyi bütünüyle ele almaya dayalı bir eğitim felsefesi geliştirdi ve Almanya'da Yahudi eğitim merkezlerinin ve İsrail'de öğretmen yetiştirme merkezlerinin kurulmasına yön verdi.(...) Siyonist faaliyetlerin başlangıcından itibaren Buber, Filistin'deki İngiliz egemenliğine ve iki uluslu bir devlete son verilmesi için Yahudi-Arap birliğini savundu. 1925'te Brit Şalom'un (Barış Anlaşması) kurulmasına yardım etti ve 1939'da tüm iki uluslu grupları birleştiren Yahudi-Arap Yakınlaşma ve İşbirliği Birliği'nin kurulmasına öncü oldu. 1942'de Birlik, Ichud (veya Ihud, yani Birlik) adlı siyasi partinin temeli olarak kullanılan siyasi bir platform oluşturdu. Yahudi-Arap eşitliği için yaptığı çalışmalardan dolayı Dag Hammarskjöld (o zamanki Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri) onu 1959'da Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi." Ayrıntılı bilgi için bknz, Sarah Scoott, "Martin Buber (1878-1965)" *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Mart 12, 2024; Martin Buber, J. L. Magnes, Moshe Smilansky, ve Agudat Ihud, *Palestine, a Bi-National State*, (New York: Ihud (Union)

İsrail ve Filistinliler arasında barışa ulaşma sürecini ilerletmeyi amaçlayan İsrail-Filistin sivil inisiyatifi Halkın Sesi'nin kurucu ortakları oldular.² Nusseibeh, lisans ve yüksek lisans derecelerini Oxford Üniversitesi'nden siyaset, felsefe ve ekonomi alanlarında, doktora derecesini ise Harvard Üniversitesi'nden İslam felsefesi alanında almış bir isimdir. 1978'den 1990'a kadar Batı Şeria'daki Birzeit Üniversitesi'nde felsefe ve kültürel çalışmalar dersleri verdi. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş çaplı konferanslar verdi ve çalışmalarıyla birçok ödül aldı. Filistin'de 1987-93 intifadası sırasında sivil direniş stratejisinin mimarıydı. Öncelikli olarak akademisyen olmasına rağmen, Nusseibeh, 2001 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nde (FKÖ) Kudüs işlerinden sorumlu siyasi komiser olarak siyasi arenaya geri döndü ve Kudüs'teki en üst düzey Filistinli yetkili oldu. Bu görevde 2003 yılına kadar kaldı.

Nusseibeh kariyeri boyunca İsrail ve Filistinliler arasındaki barış müzakerelerinin savunucusu oldu ve barışı sağlamak için çeşitli mücadelelerde görev aldı. Örneğin, İntifada Birleşik Ulusal Komutanlığı stratejisti, 1988-1991; Filistin Müzakere Ekibi Yürütme Komitesi üyesi, 1991-1993; İşgal Altındaki Topraklarda Yüksek Siyasi Komiteler kurucu ortağı ve başkanı, 1991-1994; İsrail-Filistin barış görüşmeleri Teknik ve Danışma Komiteleri başkanı, Halkların Barış Kampanyası kurucu ortağı, 2001; Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Kudüs İşleri Komiseri, 2002; Barış Demokrasi için Halkların Kampanyası (HASHD) kurucu ortağı ve genel sekreteri, İsrail-Filistin Bilim Örgütü (IPSO) eş başkanı; UNESCO "İfade Özgürlüğü" kürsüsü üyesi olarak faaliyetlerde bulundu.

Association of Palestine, 1946); Martin Buber, Paul R. Mendes-Flohr, ve Mazal Holocaust Collection, *A Land of Two Peoples : Martin Buber on Jews and Arabs*, (New York: Oxford University Press, 1983); Martin, Buber and Paul R. Mendes-Flohr. *A Land of Two Peoples : Martin Buber on Jews and Arabs*, (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

² Sari Nusseibeh, "Biography", *Sari Nusseibeh Homepage*, Aralık 3, 2007. <https://www.sarinusseibeh.com/files/books/reviews/once/grace.pdf>; ayrıca bkz., Sari Nusseibeh ve Ami Ayalon, Filistin-İsrail Çatışmasını Çözmeye Yönelik Girişim, "İlkeler Beyanı", *Palestine Studies*, Haziran 19, 2002 https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/mdf-articles/4763_0.pdf

Sarı Nusseibeh'in barış, uzlaşma ve insanlık üzerine felsefi perspektifi ve çözüm önerileri, bunların topluma etkisi ve aktivizmi yönüyle baktığımızda, Filistinli bir filozof ve akademisyen olarak Filistin meselesine dair birçok önemli eser ve öneriler sunmuş olduğunu görüyoruz. Bu manada realpolitiki tecrübe eden ancak politikanın çözümsüz görülebilen noktalarına felsefi önerilerde bulunabilen bir karakter olduğunu ifade edebiliriz.

2. Eserlerinden en bilinenleri ve bu eserlerdeki önerileri:

Once Upon a Country: A Palestinian Life (Bir Zamanlar Bir Ülke: Bir Filistinlinin Hayatı): Sarı Nusseibeh'in kendi hayatını ve Filistin meselesine bakışını anlattığı otobiyografik bir eserdir.³ Kitap, Filistin ve İsrail arasında barış ve uzlaşmaya yönelik kişisel deneyimlerini ve önerilerini içerir. “Nusseibeh'in uzlaşmanın genellikle ihanet olarak yorumlandığı bir çatışmada adil bir barış için verdiği mücadelenin büyük yürekli, takdire şayan ve son derece ilginç bir anlatımıdır. Bu, Filistin mücadelesinde yer alan ve yine de kendi halkının ahlaki ve siyasi başarısızlıklarını kabul eden ve cesurca kaydeden bir partizan tarafından yazılan nadir bir kitaptır” tanımı, kitap üzerine yapılmış pekçok kritikten yalnızca biri olan, Goldberg'in kritiğinde yer alan sözlerdir.⁴ Nusseibeh'in, *The Tanner Lectures on Human Values, Philosophical Reflections on the Israeli-Palestinian War* (İnsan Hakları, Değerler Üzerine Konferanslar, İsrail-Filistin Savaşı Üzerine Felsefi Düşünceler), adlı çalışması ise düşünsel serüveniyle ilgili ilk sorgulamalarının nasıl başladığı ve yaşadığı coğrafya ile savaş sorunuyla yüzleşmesi niteliğindedir. İlk sorgulamalarından biri savaşın neden çıktığıyla ilgilidir. Hayatı boyunca savaş durumunda yaşadığı için, bu soru hakkında düşünmeye başladığında, onu düşündüren ilk meselenin, taraflar arasında dil kullanımının ya da iletişimin kendisinin çarpık olup olmadığı sorusu olduğunu belirtir. Şöyle ifade eder: “Belki de, dedim kendi kendime, barıştan çok savaşın kalıcı görüldüğü göz önüne alındığında, savaşın neden olduğu değil, barışın neden, ne zaman ve ne olursa gerçekleştiğini bulmaya

³ Sarı Nusseibeh ve Anthony David, *Once Upon a Country : A Palestinian Life* (New ed.), (London: Halban Publishers, 2009).

⁴ Jeffrey Goldberg, “A Palestinian Optimist in a Pessimist Time”, *The Los Angeles Times*, Nisan 1, 2007, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-apr-01-bk-goldberg1-story.html>.

çalışmam gerekiyor.”⁵ Bu eserde, politik yargıların ne derece mantık dışı biçimlerde gerçekleştirilebildiğine ya da tarihteki kimi olayların görülemezliğine dair bir tartışmanın yer aldığı N.N. Taleb’in *The Black Swan* (Siyah Kuğu) eserini inceleyerek başlar ve genel çıkarımlara ulaşmada tümevarımcı yaklaşımın sınırlarını ortaya koyan bir tartışma olması nedeniyle ele alır.⁶ Aslında ona göre Taleb, 1973 Lübnan iç savaşı sırasında bir de volkanik patlamanın yaşanmasıyla başlayan bir “Black Swan” düşünce durumuna girmiştir.⁷ Kısaca bu duygu ve düşünce durumunun, büyük savaşlar ya da mali çöküşler gibi ya da bilgisayar teknolojisinin ilerlemesi türünde olayların, doğası gereği öngörülemez olan siyah kuğular gibi olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Aynı şekilde, Nusseibeh, Tolstoy hakkında da benzer düşüncelere dikkat çeker: Berlin, Tolstoy’un “tarihe olan ilgisi... geçmişe duyulan ilgiden değil, ilk nedenlere nüfuz etme, olayların nasıl ve neden bu şekilde gerçekleştiğini anlama arzusundan doğmuş gibi görünüyor” demektedir.⁸ Dolayısıyla Nusseibeh için de nedenler, hayatta ne yapması gerektiği gibi, vicdanlı insanların aklını kurcalayan, lanetli sorulardır. Fakat son derece önemlidirler. Nusseibeh’in bu sözlerinde, Filistin-İsrail çatışmasında nedenlere odaklanmasının gerekçelerini anlaşılır kılmaya, çatışmaya bir de felsefi perspektten odaklanmayı neden önemseddiğini izah etmeye yönelik gayreti görülüyor.

Nusseibeh aynı eserinde, diğer bir tartışmayı da Aristocu bir bakış açısıyla yürütür; bireylerin kendilerini Siyonist ya da Hamas olarak tanımlamalarında belirleyici olanın ne olduğunu anlamak için bir kimlik tartışması da yapar.⁹ Kimliklerin ortaya çıkışına dair çeşitli iddialara değinir. İlk iddiaya göre belirleyici olan, merceklerimizin genişliği ve derinliğidir: Yeterince her şeyi bilen olabilseydik, okyanusun derinliklerini görebilir ve bunun sonucunda da yaklaşan bazı şeyleri önceden görebileceğimizden emin olurduk. Bir ülke ile diğeri arasındaki savaş veya bir mali kriz ya da

⁵ Sari Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, *Philosophical Reflections on the Israeli-Palestinian War*, Sari Nusseibeh Homepage. Kasım 5-7, (2008): 36. <https://sarinusseibeh.com/en/politics-thought/lectures/176-the-tanner-lectures-on-human-values--delivered-at-harvard-university.html>.

⁶ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 38.

⁷ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 39.

⁸ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 40.

⁹ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 44.

bir Filistin Devleti'nin kurulmasını ancak nihai noktada ortaya çıkışını görebildiğimiz gibi. İkinci iddia ise öngörmenin imkânsızlığı, bilinemezlik üzerinedir. Yaklaşmakta olan bir Filistin Devleti'ni gizlendiği okyanusun derinliklerinde ya da başkaca bir yerde göremeyiz; çünkü orada değildir. Bu yaklaşım insan zihninin sınırlı olduğu argümanını barındırır. Üçüncü iddia ise dünyayı anلمانın, takdir etmenin, kendisini tanımlamanın bir ön koşulu olarak ortaya koyulan bir iddiadır. Öyle ki, dünyayı, sonunda onu gördüğümüz şekilde görmeyi bize dayatan ya da bu şekilde görmeyi seçtiğimiz şey, anlamamıza yönelik zihinsel kategorilerimiz ya da araçlarımızdır. Ayrı olaylar gibi görünen olayların, hepsinin gelişen tarihsel gelişmelerin bir parçası olduğunu anlamak için analitik bakış açımızı genişletilebileceğimizi vurgulamaya çalışır.¹⁰

Ona göre ister rasyonel ister halüsinasyon olsun, düşüncelerimiz içinde yaşadığımız dünyayla büyük ölçüde iç içe geçmiş durumdadır. Aslında nesnel bir gerçekliğin büyük bir kısmı, o ana kadar halüsinasyonlar dünyasında olsa bile, gerçekten öznel olan bir şeyin birdenbire bir gerçeklik haline gelmesi mümkündür. Örneğin, eğer bir taraf savaşın henüz bitmediğini düşünüyorsa, diğer taraf bittiğini düşünse veya ısrar etse bile aslında bitmemiş hale getirilebilir. Nitekim karşı taraf da er ya da geç her şeyin henüz bitmediğini anlayacaktır.¹¹

Eserin devamında ise şunu sorgular: “Yahudi tarafında karşımızda duran siyasi organizma tam olarak nedir? Hangi İsrail’le karşı karşıyayız? Örneğin Birinci ve İkinci Tapınak’ın yıkılmasının kökeninde olan İsrail mi var? Holokost’un yaralarından kurtulan İsrail mi? Yoksa Mesih’i bekleyen İsrail mi? Hâlâ oluşma sürecinde olan, geçmişe ve önceden belirlenmiş bir geleceğe uzanan, tam olarak tanımlanması için hâlâ beklememiz gereken bir organizma mı?” Benzer sorgulamayı Filistin kimliği için de yapar. Kendi uygun sınırlarını çizmek ve kendi uygun kimliğini yaratmak nasıl mümkün olacaktır?¹² Eserin tüm bu sorgulamalara cevap niteliğindeki son paragrafı, bugün gelinen nokta düşünüldüğünde oldukça çarpıcıdır:

Filistin İsrail çatışması ancak taraflardan biri tamamen yenilgiye uğratıldığında sona erecek bir savaş mıdır? Kesinlikle olabilir. Aptalca bir biçimde, İsraililer ve Filistinliler birbirlerinin varoluşsal düşmanı olabilirler

¹⁰ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 45-47.

¹¹ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 48.

¹² Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 51-72.

ve acı sona kadar mücadeleye devam edebilirler. Ancak aynı şekilde aralarında barışı sağlama konusunda da eşit derecede yeteneklidirler. İyi ya da kötü, hayatlarından sorumlu olanın kendileri olduğunu anarlarsa, bunu kısmen yapabilirler. Hayatlarının sorumluluğunu üstlenerek kim veya ne olduklarını tanımlayabilirler. Ötekini varoluşsal bir düşman, ya da kendilerini diğerinin düşmanı olarak değil dostu olarak da tanımlayabilirler. Mesele şu ki, kimlikler verilmez, yapılır. Ve tüm bunların güzelliği, kişinin yalnızca kendi kimliğini değil, diğerinin kimliğini de şekillendirme gücüne sahip olmasıdır.¹³

What Is a Palestinian State Worth? (Bir Filistin Devleti Ne Kadar Değerlidir?): Bu eserde Nusseibeh, Filistin devletinin kurulması ve Filistin halkının haklarının korunması konusundaki düşüncelerini belirtir.¹⁴ Kitap yazılırken, dünya, Filistin devletinin tanınması için BM Genel Kurulu'nda yapılacak oylamaya hazırlanmaktadır, buna müteakib Sarı Nusseibeh'in bu çalışması bir Filistin devleti arayışında gerçekte neyin tehlikede olduğuna dair felsefi bir inceleme olarak hazırlanmıştır. Nusseibeh, kitabı bir dizi soru etrafında şekillendirmiştir: Bu noktaya nasıl geldik? Hayatı yaşamaya değer kılan nedir? Değerler bizi bir araya getirebilir mi? Dünyayı nasıl harekete geçirebiliriz? Ve devletler ne için vardır? Geleceğin mağazasında neler var? Dünyayı Kim Yönetiyor, “Biz” mi, yoksa Eşkiyalar mı? Sonsöz: Eğitmek için ne yapmalıyız?

Özellikle de BM oylamasını çevreleyen diplomatik çekişmelerin neleri gölgelediğini hatırlamaya yardımcı olmak için soruları çeşitli perspektiflerden inceler. Nusseibeh yapmaya çalıştığının alınan kararların izini sürmek ve anlamayı ummak olduğunu belirtir. Ona göre, iki devletli çözüm pratik açıdan imkânsız görünüyor olabilir, ancak teori ile pratik arasındaki uçurumun, bölgesel veya dünya çapında yeni kararların ve eylemlerin beklenmedik bir birleşimi olması nedeniyle, şu anda imkânsız görünen şeyin gerçeğe dönüştürülebileceğini söylemek teoride hala mantıklıdır.¹⁵

¹³ Nusseibeh, “The Tanner Lectures on Human Values”, 72.

¹⁴ Sarı Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, (Cambridge MA: Harvard University Press, 2022); ayrıca bkznz, Elliot Abrams, “Sarı Nusseibeh and Palestinian Moderation”, *Concil on Foreign Relations*, October 5, 2011, <https://www.cfr.org/blog/sari-nusseibeh-and-palestinian-moderation>.

¹⁵ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 218.

Kitabın bir diğer derin sorgulaması “Hayatı yaşamaya değer kılan nedir?” sorusu ve şehitlik inancı üzerine düşünceler ile birlikte yapılmaktadır. İsrail ve Filistinliler arasındaki gibi bir çatışmada, cana kıymayı gerekçelere bağlayarak belirli eylem türlerini ahlakın doğru tarafında ve insani olarak tanımlamayı başarabilir miyiz?, sorularını ele almaktadır. Nusseibeh, çok yalın bir ifade ile “savaşlar acımasızdır”¹⁶ der. Birtakım durumlarda bazı gerekçelerle “adil savaşlar” savunulsa bile insanlara karşı merhamet eylemleri olarak asla savunulamayacaklarını vurgular. Bu ayrımı düşünmeye ya da bir ayrım olup olmadığını anlamaya yönelik bir örnek verir. Çaresiz bir çocuğu kurtarmak için tehlikeye atılmak gibi diğergam bir fedakârlık eylemi ile 11 Eylül olarak bilinen intihar saldırısını karşılaştırmayı düşünmeyi teklif eder. Ona göre, bakıldığında her iki durumda da eylemin amacı gizli bir nedendir; ancak ilkinin insanlığın bir düsturu olarak görülürken, ikincisini barbar bir terörizm olarak görürüz.¹⁷ Öyleyse, şunu sorar: “İsrail ve Filistinliler arasındaki gibi bir çatışmada, insanî olan ve yaşamı savunup şiddeti reddeden, yaşama yalnızca yaşam olarak değer verenlerle özdeşleştirmekte haklı mıyız? Ahlakın doğru tarafında yer alan belirli eylem türlerini tanımlamakta bir uzlaşma ya da ortak bir kaynağa dayanmak mümkün müdür?”¹⁸ Burada da örnek olarak, İsrailliler ve Filistinliler, bir grup yerleşim yerleri inşa ederken ve diğerinin onları havaya uçururken akıl tarafından yönlendirildiklerini iddia edebildiklerini hatırlatır: “İsrailliler bir yerleşim yeri ya da çimento duvar inşa etmenin mantıklı bir şey olduğunu iddia ederken, Filistinliler de aynı gerekçeyi yıkmak için öne sürebiliyorlar. Dolayısıyla eylemin rasyonel olup olmadığı konusunda anlaşmazlığa düşeceklerdir.”¹⁹

Öte yandan Nusseibeh, insan hayatının yok edilmesinin hukuka uygun bulunduğu durumları tartışmalı bulur. Çünkü ulusal kurtuluş mücadeleleri ve kötü rejimlere karşı savaşlar paradigmatik örneklerdir. Ayrıca dini inançlar, ulusal veya siyasi inançlar veya çıkarlar, güvenlik gereksinimleri ve önleyici savunma tedbirleri de bu tür hukuksal gerekçeler olarak gösterilmektedir.²⁰ Bundan dolayı Nusseibeh, çok can kaybına ve çatışmaya yol açan İsrail ve Filistin değerlerinin hem İsrailliler hem de Filistinliler için

¹⁶ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 52, 53

¹⁷ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 53

¹⁸ aynı yer.

¹⁹ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 56

²⁰ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 57

daha iyi bir yaşamı mümkün kılacak ortak insani değerlerle yer değiştirebilmesini savunur. İnsan canının alınmasını haklı göstermek için kullanılan tüm bahanelerin reddedildiği, kabul edilen tek hukuksal gerekçenin insani zorunluluk olduğu bir dünya hayal etmeyi teklif ediyor.²¹ Nusseibeh'e göre, herhangi bir amaç uğruna yaşamın ihlal edilmesi yerine, insan yaşamına saygı gösterilmesi ve bu yaşamın korunması hem İsraililere hem de Filistinlilere adil bir barış arayışlarında yol gösterici olmalıdır.

Kitabın "dünyayı nasıl harekete geçirebiliriz?" sorgulamasının yapıldığı kısımda ise bu iddiası için, Arşimet'in ünlü sözüne atıfla iradi tercihlerin önemine vurguda bulunur. Arşimet "Bana sabit bir yer ve yeterince uzun bir kaldıraç verin, dünyayı yerinden oynatayım" demiştir.²² Nusseibeh, bu sözü "sabit ya da sabitelerin üzerinden bir ahlak anlayışı geliştirmek mümkün mü" şeklinde sorgulamaya devam etmek için merkeze alır. Nusseibeh'e göre "siyasetçiler, maalesef sorunların çözümünde en etkili kestirme yolun güç kullanımı olduğuna inanarak, genellikle sorunu kesip atmaya meyletmek mahiyetindeki ameliyatları, yaranın şifalandırılması niteliğindeki tedavilere tercih etmektedirler. Ancak kısa vadede şiddet, Arap devletlerinin 1948'de İsrail'e karşı savaşa girip sadece Birleşmiş Milletler tarafından İsrail'e tahsis edilen toprakları değil, aynı zamanda bir Filistin Arap devletine tahsis edilen toprakların yarısını da kaybetmelerinde olduğu gibi, genellikle amaçlanan etkinin tam tersini yaratır."²³

Bu nedenle, klasik çatışmalarda taraflar birbirlerini düşman olarak konumlandırır ve taraflardan birinin diğerine boyun eğdirmesi bir zorunluluktur. 1988'deki Filistin intifadası muhtemelen iki etkiyi yaratacak dinamiklere sahipti; yani İsrail işgalinin sona ermesini ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını sağlamak. Fakat bu ilk intifadada, halkın işgale karşı düşük seviyeli bir şiddet eylemi olarak başlamışken, yerel yönetimin organizasyonu yoluyla kapsamlı bir sivil itaatsizlik stratejisine dönüşür.²⁴ Öncelikle, "özgürlük" sloganı altında, Filistinliler kendilerini işgalci gücün kontrol araçlarından koparmayı; ikinci olarak da "bağımsızlık" sloganı altında, kendi öz-yönetim araçlarını ve devletlerini inşa etmeyi hedefliyordu. Fakat sivil itaatsizlik, işgali İsrail için düşük maliyetli, yüksek

²¹ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 58

²² Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 194

²³ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 195

²⁴ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 202

kârlı bir girişimden, külfetli ve maliyetli bir projeye dönüştürür. Vasıflı ve vasıfsız işçiler İsrail'deki işyerlerinden uzak durur. Tüketiciler İsrail mallarını boykot eder. Filistinliler sivil emirlere (inşaat ve imar izinleri ve ruhsat prosedürleri gibi) uymazlar, askeri talimatları görmezden gelirler, yerleşimciler tarafından kullanılan yolları engelleyip ve vergi ödemeyi bırakırlar. Vergi memurları, polisler ve askeri yönetimdeki memurlar istifalarını sunarak ordu ile sivil halk arasında tampon görevi görmeyi bırakırlar.²⁵

Nusseibeh, Filistinlilerin tüm bu sistemden bilinçli olarak çekilmesiyle karşı karşıya kalan İsrail'in, ordusunu halk üzerindeki otoritesini yeniden tesis etmeye çağırdığını hatırlatır. Bu arada, barışçıl kitlesel protestolar, yürüyüşler, grevler, şehir toplantıları, yeraltı şiirleri ve bildiriler yayılmaya devam etmektedir. Duvarlarda ulusal sloganlar, elektrik hatlarında ulusal bayraklar kullanılır. İşgali uzaklaştırmak için yapılan tüm bu faaliyetlere ek olarak ve sivil itaatsizlik kampanyasının tamamlayıcısı niteliğinde, Filistinliler, sağlık (doktorlar ve hemşireler), eğitim (okul ve üniversite öğretmenliği), gıda güvenliği (ev temelli çiftçilik) ve hatta anlaşmazlıkları çözmek için hukuk komiteleri de dahil olmak üzere nüfusun ihtiyaç duyduğu tüm hizmet alanlarında faaliyet gösteren kurumları oluştururlar.²⁶

Sivil itaatsizlik yani şiddet içermeyen ulusal mücadele biçimlerinin dünya çapında örnekleri vardır ve çeşitli düzeylerde başarılı olmuştur. Ancak Nusseibeh'e göre, "Filistin örneğinde intifada istenen etkiyi yaratmamıştır. Bunun yerine paradoksal bir durum oluşturmuştur."²⁷ İsrail'i işgalin maliyeti ve yükü konusunda daha bilinçli hale getirmiş, uluslararası toplumu Filistinlilerin İsrail'in yanı sıra kendi devletlerinde özgürlüğe kavuşmayı umdukları bir siyasî sürece itmiş olsa da, ne Filistinliler aradıkları bağımsızlığa ulaşabilmişlerdir ne de İsrail'e tam olarak entegre olabilmeleri mümkün olmuştur. Nusseibeh, tüm olanların Filistinliler'in arafta kalmalarına sebep olduğunu düşünür. Buna karşılık 1993 Oslo'nun imzalanmasından itibaren işgalci gücün Filistin'deki sivil yaşamdan çekilmesi ve kendini nüfus merkezlerinin dışına, Gazze'de tüm bölgenin dış sınırlarına yerleştirmeleri yeni bir durum oluşturur.²⁸ İki taraf için kalan tek

²⁵ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 203

²⁶ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 204

²⁷ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 206.

²⁸ Aynı yer.

karşılaşma noktası, şehrin dış sınırları olur; bu noktada genç protestocular şehre giden barikatları koruyan askerlere taş atarak eylemlerini sürdürmeyi seçer. Sonunda, askerlerin elle atılan taşlara önce gaz kapsülleri, sonra plastik mermiler, ardından da gerçek mermilerle karşılık vermesiyle, Nusseibeh'in söylemiyle, "Filistinli genç göstericiler gökten düşen kuşlar gibi yere düşmeye başlarlar."²⁹ Gençlerin ölümü, İsrail ateşine karşılık vermediği ya da gençlerin hayatlarını korumadığı için eleştirilen Filistin Yönetimi'ne karşı halkın öfkesini artırır. İkinci İntifada 2000-2005 de benzer biçimlerde gerçekleşir ve ardından Camp David görüşmelerinde ortak bir hedefte buluşamayan yönetimler durumu değiştiremez.³⁰

Gözlemciler tartışmalarda tarafların rasyonel olmadığı mantıksız suçlamalardan öteye gidilmediğini söylediler. Nusseibeh, rasyonel olarak düşünemeyen iki uzlaşmaz tarafın varlığı, taraflardan birinin veya her ikisinin de kendi çıkarlarına en uygun olduğunu bildikleri şeyi yapmayı tercih ettiği durumları Aristoteles'in *akrasia* veya iradenin zayıflığı argümanına benzetir. Dolayısıyla tek başına ne akıl ne de güçle çözüme ulaşılabileceğine inanmamaktadır.³¹ Ona göre umut vad edebilecek olan İsrail ve Filistin toplumlarının ahlaki bakış açılarının yaklaşmasını sağlamaktır.

Nusseibeh tüm bu açıklamalarından sonra Arşimetçi ahlak anlayışının temel özelliklerini iki ana unsura indirgeyebileceğimizi söyler; bu unsurların her ikisi de son merhalede hem akıllı hem de gücü aşan, insani eğilim olarak belirttiği şeye, yani insanların kendi kaderlerinin yaratıcısı olabileceklerine olan inancına dayanır. "İlk unsur, kişinin kendi kimliğini ya da bir başkasının kimliğini değiştirme aracı olarak faillik ya da iradedir; insan kimliklerinin önceden belirlenmiş ya da durağan olmadığı, bilinçli irade eylemleriyle sürekli olarak şekillendirildiği ya da oluşturulduğu düşüncesine dayanır. İkincisi, ideolojiszleştirilmiş insan ya da vatandaş fikri; ideolojilerin temel (birinci dereceden) insani kaygılara göre yalnızca ikinci ya da üçüncü dereceden yapılar olduğu fikrine dayanıyor."³²

Nusseibeh, burada aslında bir ahlak anlayışının işleyiş biçiminden yola çıkarak, İsrail ve Filistin kimliklerini sabit ya da katı bir şekilde önceden

²⁹ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 207

³⁰ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 212.

³¹ Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 175, 178, 179.

³² Nusseibeh, *What is a Palestinian State Worth?*, 211

belirlenmiş olarak kabul etmiyor ve düşmanların ya da dostların bulunmadığını varsayıyordur. Ona göre, determinist yaklaşımda kişinin olumlu bir fark yaratabileceğine inancı olmayan, apolitik psikolojik bir durum söz konusudur. Halbuki diğer yaklaşımda, kişinin etkilemek için iradesini uygulayabileceği alan karşı tarafın kimliği ve/veya konumudur. Ona göre bu muazzam bir güç kaynağıdır, ancak olumlu olduğu kadar olumsuz şekillerde de kullanılabilecek bir güçtür.³³

Nusseibeh, olumsuzla nasıl dönüşebileceğini örnekendirir; buna göre, müzakerelerin başarılı olmasını istemeyen bir taraf, birtakım eylemler yoluyla diğer tarafı o kadar şeytanlaştırabilir veya kışkırtabilir ki, ikinci taraf artık potansiyel bir barış ortağı gibi görünemez ve hatta olmak istemez. Politikayı etkilemenin ahlaki bir yolu olarak şiddetsizlik ve değişim hem "itme"den hem de "çekme"den oluşabileceğini, bu dinamiklerin karşı tarafı yenmek için değil dönüştürmek için kullanılması gerektiğini vurgular.³⁴ Arşimet kuralı ile Nusseibeh, İsraililer ile Filistinliler arasındaki müzakerelerde taraflar arasındaki güç asimetrisi düşünüldüğünde, Filistinlilerin lehine, onların dünyasını doğru yöne taşıyacak, yani dünyayı yerinden oynatacak kolu barış olarak ifade eder.

Öte yandan, Filistin toplumunu barışa taşıyacak eğitim sahasında, toplumun teknik becerilere olan ihtiyacından da kaynaklı olarak politikacıların mesleki eğitim merkezlerini, teknik kolejleri teşvik etmelerinden duyduğu memnuniyetini belirtir. Ayrıca Arap dünyasındaki insan hakları eksiklikleri ve şiddet kültürüne ilişkin raporları dikkate alan batılı finansman kuruluşlarının demokrasi, insan hakları ve çatışma çözümü ya da müzakere becerilerine ilişkin özel kursları da olumlu bulur. Nusseibeh, eğitimin tüm bu yönlerini gerekli görür. Ancak yine de, ona göre öğrencilerin en çok ihtiyaç duydukları şey, kendilerine ve tarihi şekillendirecek güce sahip olduklarına dair güçlü bir inançtır.³⁵

No Trumpets, No Durms: A Two- State Settlement of The Israeli- Palestinian Conflict (İsrail Filistin Çatışmasının İki Devletli Çözümü): Bu eserde ise, biri İsraili diğeri Filistinli iki önde gelen akademisyen arasındaki tartışmaların sonucu niteliğindeki görüşleri yer alır. Ayrıca İsrail ve Filistin arasındaki mesele çözülürse bu kitabın önemli bir dönüm noktası olacağı iddiasındadır.

³³ Nusseibeh, *What is a Palestinian state worth?*, 213-214

³⁴ Nusseibeh, *What is a Palestinian state worth?*, 215

³⁵ Nusseibeh, *What is a Palestinian state worth?*, 223

Güvenlik düzenlemeleri, sınırların güvenliği, mülteciler, Yahudi yerleşimciler, su, Jerusalem ve iki devlet arasındaki gelecek ilişkiler gibi ana meselelerle ilgili çözüm için ortak bir plan sunmaktadır.³⁶

Nusseibeh'in görüşleri, 1988 Filistin Bağımsızlık Deklerasyonu sonrası artık iki devlet fikrinin gerçeklik olarak mevcut olduğu argümanına dayanır. Aslında 1949-67 yılları arasında Ürdün hükümetinin Gazze'de oluşturduğu politik düzenin minimal düzeyde de olsa, Filistinliler için kendi kendilerini yönetmek anlamında bir pratik kazanmalarına sebep olduğunu belirtir. Toplum olarak devlet olmaya giden bir yolu nasıl takip ettiklerine dair derinlemesine bir bakış sunar ve barışçıl çözüm önerilerine dikkat çeker. 1967'deki çatışmalardan sonra İsrail ordu yönetiminin tekrar egemenliği sağlaması, Filistin memurlarınca hizmet edilen sağlık, eğitim ve sosyal refah çalışmalarının yönetimini de ele geçirmesi anlamına geldiğini belirtir. Ardından tamamen gönüllü sivil yardım kuruluşları tarafından bu hizmetler yapılmaya başlanır. Bu yapılanmayı bir Filistin devleti pratiği olarak görmesinin nedeni de budur, sadece resmi bir Filistin devleti hükümeti veya çatısı mevcut değildir.

Sürecin devamında, 1987 intifadasıyla asıl kırılma gerçekleşmiş ve gönüllü kuruluşlarla oluşturulmuş hizmet sektörü üzerinde bir devlet çatısı kurmak kalmıştır. 1988 Filistin Bağımsızlık Deklerasyonu bunun arkasından gelir. Nusseibeh, aslında deklarasyonun Filistin devletinin anayasal ilkelerini de oluşturduğunu vurgular. Parlamenter demokratik bir sistemin, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü gibi hakların yer aldığı, azınlık haklarına saygılı, sosyal adalete dayalı, hukukun üstünlüğü ve yargının bağımsızlığını benimseyen, dinlerin hoşgörü içinde bir arada yaşamalarını garanti altına alan bir metindir. Nusseibeh, eğitimden tarıma, ekonomiden, hukuka Filistin devletinin dünyaya entegre ve kültürel, inanç ilkelerine de saygılı bir devletin nasıl oluşabileceğini, bu eserde yeniden tartışır. Uzlaşmacı ve şiddetsiz bir yaklaşımı savunur ve Filistin halkının haklarını korumaya odaklanır.³⁷

Une Allumette Vaut-Elle Toute Notre Philosophie? (Bir Kibrit Tüm Felsefemize Değer mi?): kitabı ise Arap Baharı hakkında yazdığı Fransızca bir eserdir ve "Arap düşünce ekolleri, ister rasyonalist, ister İslamcı, ister

³⁶ Mark Heller & Sari Nusseibeh, *No Trumpets, No Drums : A Two-state Settlement of the Israeli-Palestinian Conflict*, (London Newyork: I.B. Tauris & Co., 1991.)

³⁷ Heller and Nusseibeh, *No Trumpets, No Drums*, 160-172

Marksist ya da başkaca türleri olsun, uzun zamandır "tek bir hakikat" üzerinden çözüm arayışında ve başarısız oldular, diyor Sarı Nusseibeh.³⁸ *The Story of Reason in Islam* (İslamda Aklın Hikayesi)³⁹ kitabı ise İslam'da inanç ve akıl tarihini alışılmadık bir şekilde bir araya getirmektedir, yedinci yüzyılda İslam dünyasında başlayan Kur'an'dan ilham alan entelektüel devrimin izini sürüyor, önemli noktalarını ortaya çıkarıyor ve on altıncı yüzyıldaki çöküşüne kadar takip ediyor. Bu eserler ayrı bir çalışmanın konusu olabilirler.

Genel olarak Nusseibeh'in, eserlerinde Filistin devletinin geleceğini şekillendirmek için öneriler sunduğunu görüyoruz. Bu yönüyle Filistin'in kurumsal yapısı ve demokratikleşme süreci için verilen emeğin ve çabaların anlaşılmasına ilişkin tartışılması gereken değerli bir kaynak sağlıyor. Nusseibeh, Filistin halkının şiddetsiz direniş stratejilerini tartışırken İsrail-Filistin çatışmasının barışçıl çözümü için bu yaklaşımın önemini vurgulamıştır. Fakat şu an gelinen noktada fikirlerinin siyasi karşılığının olmadığını, bugün Filistin'de yaşananları öngörmüş olduğunu ve acı bir gerçekliğe dönüştüğünü görüyoruz.

Son duruma dair, Financial Times'ta yayınlanan makalesinde İsrail'de aşırılık yanlılarının lehine radikal bir dönüşümün, yargı reformları ve demokratik değerlere karşı çıkarak gerçekleşmesinin, Filistin'de barışa dair büyük bir hayal kırıklığı ve askeri mücadele konusunda kaybedilmiş başarısız bir projeye dönüşmesinin üzüntüsü görülüyor:

"Bu hafta, barış ve adalet vizyonuna bağlı eski öğrencilerimin, meslektaşlarımın ve aynı hayali paylaştan, gerçekleştirmek için çalışan İsrailli arkadaşlarımın uzun bir listesine baktım. 1980'lerde Gazze sınırında bizimle iç içe geçmiş olan müttefiklerimi hatırlıyorum. Kudüs Üniversitesi'nin kampüsündeki ayırım duvarına karşı yapılan protestolara katılan İsrailli akademisyenleri hatırlıyorum. Cumartesi günleri, İsrailli yerleşimciler tarafından taciz edilen çobanların yanında durmak için araçlarıyla Hebron'un güney tepelerine giden meslektaşlarımı hatırlıyorum. İki halk için ideal bir gelecek inşa etmek üzere birlikte çalışabileceğimize, hatta çalışmamız gerektiğine inanan diğer taraftaki iyi insanları düşünüyorum ve

³⁸ Nicolas Zarrouk, "Une allumette vaut-elle toute notre philosophie, nouveau regard sur l'avenir de la Palestine / Sari Nusseibeh", *La Revue Internationale et Stratégique*, 86(2), (2012): VII–VII, <https://doi.org/10.3917/ris.086.0123g>.

³⁹ Sari Nusseibeh, *The Story of Reason in Islam*, (California: Stanford University Press, 2017).

iki halk için hayal ettiğimiz geleceğin bu trajedinin kurbanı olduğunu hissetmemek elde değil. Yine de, medya kapsamımız suçlular ve kurbanlar olarak sınırlı kalıyor, 1948'den bu yana çözülmemiş olan bu ortak insanlık trajedisine karşı körlüğümüz ve bu trajedinin bizi takip etmeye devam etmesi kesin gibi görünüyor.”⁴⁰

Bu kısımda Nusseibeh'in bir filozof ve siyaset bilimci olarak, hem İslam düşüncesi hem de modern Batı felsefesini bir araya getiren bir düşünce yapısına sahip bir kimlik olduğunu açığa çıkardık. Eserlerinde, özellikle etik, özgürlük ve insan hakları gibi konulara felsefi bir derinlikle yaklaşırken, fikirlerinin öne çıkan unsurlarına baktığımızda; çalışmaları özellikle Filistin-İsrail çatışması bağlamında, barış ve uzlaşmayı merkeze almıştır. “Once Upon a Country: A Palestinian Life” adlı otobiyografisinde, politik ve felsefi bir yol haritası sunmuştur. Barışın sadece bir siyasi süreç olmadığını, aynı zamanda ahlaki bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Filistin sorunu ve genel olarak insan hakları konularında, insanlık ve evrensel ahlak ilkelerine dayalı bir yaklaşımı savunmuştur. İnsan haklarının kültürel veya dini farklılıkların ötesinde, tüm insanlara ait olduğunu vurgulamaktadır. Nusseibeh, bireyin özgürlüğünün yalnızca politik bir hak değil, aynı zamanda insanın ahlaki ve felsefi gelişiminin bir parçası olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, özgürlüğün ahlaki sorumluluk ile dengelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Nusseibeh, İslam felsefesini modern felsefi düşüncelerle birlikte ele almıştır. İslam'ın temel ahlaki ilkelerinin çağdaş etik sorunlara çözüm sunabileceğine inanmıştır ve bu noktada, İslam felsefesinin Batı felsefesiyle etkileşime geçmesini savunmuştur. Genel olarak Nusseibeh'in felsefi düşüncesi, çatışmalara çözüm bulma, ahlaki değerlerin evrenselliği ve bireysel özgürlükle toplumsal sorumluluğun dengesine odaklanmış, böylece politik söylemlerini destekleyici ve derinleştirici bir rol oynamıştır.

3. Carlos Fraenkel'in Hayatı ve Felsefi Arka Planı

Carlos Fraenkel, eğitim hayatının başlarında Almanya ve Brezilya'da yetişmiş, sonrasında Berlin ve Kudüs'te eğitiminin yüksek lisans ve doktorasını İbrani Üniversitesi ile işbirliği içinde gerçekleştirmiştir. Akademik çalışmaları antik, ortaçağ ve erken modern felsefenin yanı sıra

⁴⁰ Sari Nusseibeh, “Our Dream of A Future For Both Peoples is The Victim Of This Tragedy.” *Financial Times*, Ekim 14, 2023. <https://www.ft.com/content/b672a880-1e24-48e5-bf3f-7e66077ef520>

siyaset felsefesini de kapsamaktadır. Yayınları arasında Maimonides'ten Samuel Ibn Tibbon'a: *The Transformation of the Dalālat al-Ḥā'irîn into the Moreh ha-Nevukhim* (Hebrew, Magnes Press, 2007), *Philosophical Religions from Plato to Spinoza: Reason, Religion, and Autonomy* (Cambridge University Press, 2012) ve *Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World* (Princeton University Press, 2015) gibi eserler bulunmaktadır. Şu anda McGill'de felsefe ve Yahudi çalışmaları alanlarında profesör olarak görev yapmaktadır. Kudüs İbrani Üniversitesi, Filistin El-Kudüs Üniversitesi, Münih Ludwig-Maximilians-Universität ve Paris École des Hautes Études en Sciences Sociales gibi dünyanın çeşitli yerlerinde bulundu.

Akademik çalışmalarının yanı sıra, 1960'lar ve 70'lerde Brezilya'daki askeri diktatörlüğe karşı direnişten Quebec siyasetine, Yahudilik karşıtlığının tarihinden Salman Rushdie'ye kadar ilgi alanlarıyla bağlantılı konularda denemeler, yorum yazıları ve kitap eleştirileri üretmiştir. Ayrıca yazılarının yayınlandığı gazete ve benzeri medya kurumları arasında New York Times, Nation, London Review of Books, Times Literary Supplement, Jewish Review of Books, Boston Review, Dissent, Die Zeit ve Neue Zürcher Zeitung gibi tanınmış kurumlar bulunmaktadır.⁴¹

4. Eserlerinden en bilinenleri ve bu eserlerdeki önerileri:

Carlos Fraenkel, Filistin ve İsrail çatışması ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlar arasında en bilinenleri şunlardır:

Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World (Filistin'de Platon Öğretmek: Bölünmüş Bir Dünyada Felsefe): Bu kitapta Fraenkel, Filistin'de Filistinli ve İsrailli gençler arasında felsefe öğretme deneyimlerini anlatır.⁴² Kitap, felsefi düşünce ve diyalogun çatışma bölgelerinde nasıl bir etki yaratabileceği konusunda bir hikâye sunar. Kitapta amacını şöyle açıklar “Amacım Platon'un siyasi düşüncesini öğrencilerle tartışmak ve ardından Ortaçağ Müslüman ve Yahudi filozoflarının İslam ve Yahudiliği yorumlamak için bu düşünceyi nasıl geliştirdiklerini incelemektir. Felsefe ve

⁴¹ Carlos Fraenkel, *Biography*, *Carlos F.Fraenkel Homepage*, 1 Mart 2024 de erişildi, <https://www.carlosfraenkel.com> and <https://mcgill.academia.edu/CarlosFraenkel>.

⁴² Carlos Fraenkel, Walzer, C., ve Michael Walzer. *Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World*, (Princeton: Princeton University Press, 2016), 5 Mart, 2024'te erişildi, <http://assets.press.princeton.edu/chapters/s10447.pdf>.

onun siyaset ve dinle ilişkisi hakkında bazı temel soruları gündeme getirmeyi ve ayrıca çağdaş Orta Doğu'ya dair yeni bir perspektif açmayı umuyorum.”⁴³ Açıkçası kitapta en ilginç tartışmalardan biri, hem Yahudi hem de İslam toplumları için tek bir liderin kimliği bünyesindeki teokratik devlet anlayışının Platon’un İdeal Devlet anlayışı çerçevesinde sorgulanmasıdır. Bugün halkların kendi kendini yönetmesi anlamında Cumhuriyet ve Demokrasiler varken, siyasi tarihleri ve inanç, kültür bağları ile teokrasiye, bu toplumların meyilli olmalarının arkasındaki nedenleri El-Kudüs Üniversitesi’ndeki felsefe öğrencileri ile sorgulamaktadır. Sokratik sorgulama yöntemi ile dindarlık gerçekten nedir? tartışılır ve bunun bilgiyle dini geleneği karşı karşıya getirmekle ilgili olmadığını unutmadan hareket etmelerini önerir. Fraenkel, öğrencilerine “Sokrates yalnızca öğretmenleriniz ya da vaizlerinizin dindarlık, adalet ve benzeri şeylerin anlamını açıklarken size doğruyu söylediklerinden emin olmanızı ister” der. Ona göre Amerika- Irak Savaşı örneği, demokrasinin dışarıdan kolayca empoze edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ayrıca İsrail’in işgali göz ardı edilemez ve bölgede kovalanması gereken pek çok despot olduğunu söyler. Ancak demokrasi bilinçli seçimler temelinde kendi kaderini tayin etme anlamına geldiği ölçüde, mevcut seçenekler hakkında seçim yapmak ve bilgiyi paylaşmak içindir, önemli olan bilgi edinmek ve bilginin nasıl kullanılacağını bilmektir. Eğitimin önemini böylece vurgulamaktadır, fakat bundan kastının bir medeniyetin diğerini eğitmesi anlamına gelmediğini de belirtir.⁴⁴

Üstelik demokrasiyi inceleme ve anlama girişiminin ilk etapta Batıdan kaynaklanmak zorunda olmadığını vurgular. Ona göre İslam medeniyeti içindeki entelektüel kaynaklar boldur ve kendi kaynaklarına dayanarak bir tartışmaya girmesine olanak tanıyacaktır. Bu öneri aslında İslam’ın monolitik yorumunun ötesine geçerek İslam düşünce tarihinde savunulan çok çeşitli fikrî argümanları yeniden keşfetme meselesidir. Bu görüşler Ebû Bekir Râzî’ninkinden (ö. 925) İbn Teymiyye’ninkine (ö. 1328) kadar uzanmaktadır. Ona göre “Felsefî otobiyografisinde Sokrates’ten “İmâmım” diye bahseden Râzî, Voltaire’den neredeyse bin yıl önce, Allah’ın tüm insanlara hayatta rehberlik etmesi için yeterli aklı verdiğini savunarak, dinî otoriteyi reddetmiştir.”⁴⁵

⁴³ Fraenkel and Walzer, *Teaching Plato in Palestine*, 3-4.

⁴⁴ Fraenkel and Walzer, *Teaching Plato in Palestine*, 16-17

⁴⁵ Fraenkel and Waltzer, *Teaching Plato in Palestine*, 18

Fraenkel, Müslüman bir filozof olan İbn Rüşd ve Yahudi filozof İbn Meymun'dan hala öğrenebileceklerimiz olduğunu vurgular. Bu filozofların da görüşlerine dayanarak, "Eğer bir dini geleneğe gerçekten bağlıysak, onu dikkatli bir şekilde düşündükten sonra doğru olarak kabul ettiğimiz dünya ve iyyinin bilgisi hakkındaki inançlar ışığında yorumlamamız gerekmez mi?"⁴⁶, diye sorar. Filistinli öğrencilerinden Şirin'in itirazı "İbn Rüşd ve İbn Meymun'un onayladığı birçok Aristotelesçi doktrinin tamamen yanlış olduğu ortaya çıkmadı mı?" şeklinde olur. Fraenkel öğrencisini onaylar "Elbette...Yani bizim yorumlarımızın da gelecekte tersine dönmesi çok olası. Yine de elimizden gelenin en iyisini yapmamız gerekmez mi?"⁴⁷ diyerek düşünmenin devam etmesini teşvik eder.

Sarı Nusseibeh'in Fraenkel'in bu eseri için yazdığı kritikte vurguladığı hususlar da önemlidir. Ona göre Fraenkel'in farklılıklar veya bölünmelerle başa çıkmaya yönelik "tartışma kültürü" yaklaşımı, tek bir liberal değerler dizisine dayanan alternatiflerden çok, sürekli gelişen bir birlikte yaşama fikridir. En azından tartışma kültürü, yanılabilirlik temel dayanağı aracılığıyla, insanın sürekli olarak iyileştirilmesine dair dinamik bir vaad sağlamaktadır. "Öteki"yle dürüst bir ilişki, hem ona saygının göstergesi hem de kişinin inançları konusunda özeleştiri yapmaya hazır olduğunun göstergesidir. Nusseibeh, okuyucunun, "safça" önerilen şeyin, savaşlardan dini fanatizme kadar, dünyadaki büyük çatışmaları ve sorunları bir çırpıda sona erdirecek veya neyin en iyi sosyal veya ekonomik politika olarak kabul edileceği konusundaki tüm ideolojik farklılıkları çözmek gibi sihirli bir formül olduğu yönünde (yazarın ikinci baskının son sözünde düzeltilmiş olan) yanlış bir izlenime kapılabileceğini söyler. Ancak ona göre Fraenkel, "eleştirel sorgulamanın" insanın gelişmesi için gerekli olmasına rağmen, farklılıkları veya çatışmaları çözecek bir mekanizma olarak ne yeterli ne de mutlak anlamda uygun olduğunu ifade etmektedir. Fraenkel'in ana mesajı;

⁴⁶ Fraenkel and Waltzer, *Teaching Plato in Palestine*, 20

⁴⁷ Fraenkel and Waltzer, *Teaching Plato in Palestine*, 27

tartışma kültürü ile insanların tercihlerinin nedenlerinin değerli olup olmadığını test etmelerinin önemidir.⁴⁸

“Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy” adlı makalesinde İslami politik düşünce ile Yahudi politik düşüncenin analizi ile teokrasinin dinamiklerini ortaya koymaktadır. Makalenin vardığı sonuca göre Felâsife (İslam ve Yahudi Felsefesi) için ideal teokrasinin, vatandaşların tam bir özerkliğe sahip olduğu anarşik bir devleti tercih ettikleri şeklindedir. Çünkü boyun eğdikleri tek kural nefsin rasyonel kısmının kuralıdır. Ona göre Sokrates ve Râzî'nin aksine, felâsife bu ideale ulaşmanın imkânsız olduğunu savunur. İnsanların çoğu filozof olmayan varlıklar olarak kabul edilir ve bu nedenle ilahi yasanın rehberliği olmaksızın kendi kendilerini yönetemezler. Bu nedenle bu toplumlarda “itaat” önceliklidir. Fakat felsefe özerklik ve itaat halinin filozof olanlar ve olmayanlar ayırımına oturtulmasını reddeder. Fraenkel, Platon'a atıfla, felsefenin tek başına tüm yurttaşları özerkliğe ve mükemmelliğe götüremeyeceğini fakat bu hedefe ulaşmak için, en üst düzeyde felsefi eğitime dönüşen geniş bir pedagojik-politik programa ihtiyaç olduğunu savunur. Bir ideal olarak, teokrasi ve anarşinin çakıştığı bir topluma bağlı kalan İsrail ve Filistin toplumları için felsefenin Platon'un Yasalar'da anlattığı gibi “özgür insanlar” topluluğu oluşturmada, insanın ahlaki ve entelektüel eğilimlerinin farklılığı göz önüne alınan bir ideali, mümkün olduğunca gerçekleştirmeyi amaçlayabileceğini düşünmektedir.⁴⁹

Fraenkel, Filistin ve İsrail'deki farklı kültürler arasında diyalog kurma ve anlayışı artırma konusunda felsefi yaklaşımları genellikle bu fikirleri merkeze almaktadır. Çalışmalarında, felsefenin barış sürecine nasıl katkıda bulunabileceği ve kültürel farklılıkların nasıl aşılabacağı ele alınmaktadır. Fraenkel, Filistin-İsrail çatışması ve barış süreciyle ilgili konferanslarda, çatışmanın felsefi, kültürel ve tarihsel bağlamını inceleyerek çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Fraenkel, “Felsefe, insanların birbirlerinin dini bağlılıklarını kabul etmeseler bile iletişim kurabilecekleri bir dil sağlar mı? Bunu yapabildiklerini söyleyebilir miyiz, çünkü rasyonel varlıklar olarak bir

⁴⁸ Sari Nusseibeh, [Review of the book *Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World*, by Carlos Fraenkel], *Common Knowledge*, 24(2), (2018): 327-328, <https://www.muse.jhu.edu/article/693026>.

⁴⁹ Carlos Fraenkel, “Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy”, *Political Theory*, 38(3), (2010): 340–366. <https://doi.org/10.1177/0090591709359593>

argümanı, onu ortaya atan kişinin geçmişine bakmaksızın anlayabilir ve değerlendirebilirler mi?"⁵⁰ sorgulamaktadır.

Fraenkel, Filistin ve İsrail'deki farklı gruplar arasında diyalog ve uzlaşma girişimlerine de katılmıştır. Çalışmalarında, Filistin ve İsrail çatışmasıyla ilgili derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi ve barışçıl çözüm yollarını teşvik etmeyi amaçladığını ifade etmiştir. Felsefi düşünce ve diyalogun, çatışmanın tarafları arasında anlayış ve uzlaşma sağlamak için güçlü bir araç olabileceğini vurgulamıştır.⁵¹

Görüldüğü gibi Fraenkel felsefe tarihi, siyaset felsefesi ve din felsefesi üzerine yoğunlaşan bir düşünürdür. Eserlerinde özellikle felsefi diyalog, entelektüel hoşgörü ve kültürel etkileşim kavramlarına büyük önem vermiştir. Fikirleri, farklı kültürler ve dinler arasında felsefi tartışmaları teşvik etmeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Felsefi düşüncesinin ana hatlarına baktığımızda Fraenkel, "Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World" adlı kitabında, felsefi düşüncenin çatışma bölgelerinde ve farklı kültürler arasında nasıl bir köprü görevi görebileceğini ele almaktadır. Ona göre felsefi tartışmalar, bireylerin kendi inanç ve düşüncelerini sorgulamalarına, farklı perspektifleri anlamalarına ve hoşgörüyü geliştirmelerine olanak tanır. Bu yaklaşım, dogmatik düşünceleri sorgulamayı ve rasyonel tartışmalar yoluyla daha derin bir anlama ulaşmayı hedefler. Ayrıca Fraenkel, felsefenin tarihsel olarak farklı kültürler arasında etkileşim sağladığını savunmaktadır. İslam felsefesi ile Yunan felsefesi arasındaki ilişkilere dikkat çeker ve bu örneği, çağdaş dünyada farklı gelenekler arasında entelektüel alışverişi teşvik etmek için bir model olarak görür. Bu bağlamda, geçmişteki felsefi etkileşimlerin bugün de toplumlar arasında köprüler kurabileceğine inanmıştır. Fraenkel, felsefe ve dinin birbirini dışlayan kavramlar olmadığını, aksine, birbirlerini besleyebileceğini

⁵⁰ Fraenkel, "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy", s.7.

⁵¹ Carlos Fraenkel, Academy of the Jewish Museum, Berlin: discussion of *Teaching Plato in Palestine* with Karim Sadek, (June 23, 2015); PEN World Voices Festival of International Literature: presentation of *Teaching Plato in Palestine*, New York City, (May 9, 2015); Carlos Fraenkel, "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy," Freie Universität Berlin, (July 4, 2008); Carlos Fraenkel, "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy," Dept. of Philosophy, University of Toronto, (May 5, 2008); Carlos Fraenkel, "Poverty and Human Dignity in the Jewish and Muslim intellectual traditions." International Conference. "The Dignity of the Poor: Concepts, Practices, Representations," (December 7-9, 2006), German Historical Institute, London, *Carlos Fraenkel Homepage*, 1 Mart 2024 de erişildi, <http://carlosfraenkel.com/talks>.

savunmuştur. Felsefi düşüncenin dinî inançları sorgulamak ve daha derin bir anlama ulaşmak için bir araç olduğunu düşünür. Bu bağlamda, hem Yahudi felsefesi hem de İslam felsefesi üzerine çalışmalar yapmış, özellikle bu dinlerin entelektüel geleneğini incelemiştir. Felsefenin evrensel sorular sorması gerektiğini, ancak bu sorulara verilen yanıtların yerel bağlamlarda şekillenebileceğini savunmuştur. Filozofların yerel sorunlara odaklanarak, evrensel ilkeler ışığında düşünceleri gerektiğini öne sürmüştür. Bu görüş, felsefenin kültürel bağlamda hem evrensel hem de yerel sorunlara çözüm sunma gücüne işaret etmektedir. Sonuç olarak, Carlos Fraenkel'in felsefi yaklaşımı, farklı kültürler ve inançlar arasında entelektüel diyalogu ve hoşgörüyü teşvik eden bir yapıya sahiptir. Felsefeyi, çatışmaların ve anlaşmazlıkların ötesine geçmenin bir yolu olarak görür ve düşünsel sınırları aşarak yeni anlayışlar geliştirmeyi amaçlamıştır.

Sarı Nusseibeh ve Carlos Fraenkel, felsefi düşünce, etik ve din konularında benzer çalışmalar yapmışlardır. İkisi de barışçıl çözümleri teşvik eden ve farklı kültürel ve dini perspektiflerden gelen insanlar arasında uzlaşma üzerine odaklanan çalışmalarda bulunmuşlardır. Ortak fikirleri özellikle uzlaşma ve diyalog konusundadır. Nusseibeh ve Fraenkel, farklı toplumlar arasında çatışmaların çözümünü teşvik etmek konusunda hemfikirdirler. Her ikisi de felsefi düşünce ve etik konularında çalışmışlar ve insan hakları, adil bir toplum ve barışçıl ilişkiler üzerine ortak değerlere sahiptirler.

5. Genel Değerlendirme

Nusseibeh, Filistin-İsrail çatışması üzerine insan hakları ve adalet bağlamında yoğunlaşırken, Fraenkel daha genel olarak felsefi düşünce ve pasif direniş konuları üzerine çalışmıştır. Bu nedenle, çalışma alanları ve vurguları farklılık gösterebilir. Ancak, her ikisi de çatışma ortamlarında barışçıl çözümleri teşvik etmek ve kültürel, dini ve felsefi farklılıklar arasında anlayış ve uzlaşma sağlamak için çaba sarf etmişlerdir.

Sarı Nusseibeh, Filistin-İsrail çatışması ve barış süreciyle ilgili önemli çalışmalara imza atmış bir figürdür. Nusseibeh, Filistin halkının haklarına yönelik savunuculuk çalışmaları yapmış ve barışçıl çözüm yollarını teşvik etmiştir. Kendisi, İsrail ile Filistin arasında barışçıl bir çözümün önemini vurgulamış ve çatışmanın tarafları arasında diyalogun geliştirilmesi gerektiğine inanmıştır. Bu amaçla da Filistin-İsrail çatışması ve barış süreciyle ilgili birçok politik ve akademik çalışma yapmıştır. Ayrıca, çeşitli platformlarda ve konferanslarda çatışma ve barış süreci üzerine konuşmalar

gerçekleştirmiştir.⁵² Uluslararası alanda Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl çözümüne yönelik çabaları desteklemiş ve bu konuda diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Barış sürecine katkıda bulunmak için çeşitli uluslararası platformlarda aktif rol almıştır.⁵³ Gençler arasında karşılıklı anlayışı artırmak ve barış sürecine katkıda bulunmak amacıyla eğitim ve kültürel değişim programları düzenlemiştir. Bu programlar, Filistinli ve İsrailli gençler arasında diyalogu teşvik etmeyi ve ortak bir gelecek inşa etmeyi amaçlamaktadır.⁵⁴

Nusseibeh'in çalışmaları, Filistin-İsrail çatışmasıyla ilgili derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi ve barışçıl çözüm yollarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İsrail ve Filistin arasında karşılıklı anlayışı ve barışı teşvik etmek için çeşitli platformlarda ve yöntemlerde çaba sarf etmiştir. Sarı Nusseibeh'in barış ve uzlaşma üzerine felsefi görüşleri, çeşitli eserlerinde ve açıklamalarında açıkça ortaya konmuştur. Nusseibeh, barış ve uzlaşmanın temelinde insanlık ve adalet kavramlarının yattığına inanır. "Justice as Harmony and Justice as Fairness" adlı ders notlarında, Platon'a atıfla adaletin taraflar arasında denge ve uyumla sağlanabileceğini savunur.⁵⁵ İnsan doğası gereği iyiliğe eğilimli bir varlık ise, insanlık ve adalet gereğince barışa yönelebilmelidir. Ona göre, taraflar arasında adaletin sağlanması ve insan haklarının korunması, barışın temelini oluşturur. Nusseibeh, uzlaşmanın ve barışın, taraflar arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesiyle mümkün olduğuna inanır. İki tarafın da diğerinin bakış açısını anlaması ve saygı göstermesi, uzlaşma ve barış sürecinin önemli bir parçasıdır. Barış ve uzlaşma için şiddetsiz direniş ve aktivizmin önemini vurgular. Şiddetin, çatışmayı daha da kötüleştirceğini ve kalıcı barışı engelleyeceğini savunur.

⁵² Sari Nusseibeh, Talks: "Islam: Lawmakers and Philosophers"; *Cornell University*, filmed, September 15, 2015, <https://www.cornell.edu/video/sari-nusseibeh-islam-lawmakers-philosophers>.

⁵³ Sari Nusseibeh, "Our dream of a future for both peoples is the victim of this tragedy" *Financial Times*, Ekim 13, 2023, <https://www.ft.com/content/b672a880-1e24-48e5-bf3f-7e66077ef520>.

⁵⁴ Sari Nusseibeh & Micah Hendler, "Sound and Self: A Space to Call Home", Keynote Presentation, East-West Philosophers' Conference University of Hawaii, Manoa, May 30, 2016, https://www.youtube.com/watch?v=YY_ViGEyn-w.

⁵⁵ Sari Nusseibeh, "Justice as Harmony Justice as Fairness", Lectures, *Sari Nusseibeh Homepage*, 1 Mart, 2024 de erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/471-justice-as-harmony-and-justice-as-fairness.html>.

Bu nedenle, barış ve uzlaşma çabalarının şiddetsiz ve aktif bir şekilde desteklenmesi gerektiğini belirtir.⁵⁶

Nusseibeh'e göre, bu süreçlerin başarılı olması için eğitim ve bilinçlendirme önemlidir. İnsanların, çatışma ve barış sürecinin karmaşıklığını ve tarihsel bağlamını anlamaları ve barışçıl çözümler konusunda bilinçli bir şekilde hareket etmeleri gerekmektedir.⁵⁷ Bu nedenle de barış ve uzlaşma için toplumsal ve kültürel değişimin önemine vurgu yapar. İnsanların kültürel ve dini farklılıkları anlaması ve kabul etmesi, barışçıl bir toplumun inşası için temel bir adımdır. Nusseibeh'in felsefi görüşleri, barış ve uzlaşma üzerine derinlemesine bir düşünceyi yansıtır ve insanlık, adalet ve karşılıklı anlayış gibi evrensel değerlerin hatırlatılmasına dayanır.⁵⁸ Görüşleri elbette Filistin-İsrail çatışması gibi karmaşık sorunların çözümüne yönelik etkisiz kalmış durumdadır fakat hala bundan sonraki zamanlarda yeni bir mefkureyi şekillendirmek için tartışmalara zemin olmak bakımından önemlidir.

Dolayısıyla Nusseibeh, İsrail-Filistin çatışmasıyla ilgili insan hakları, adalet ve barış görüşlerini birleştiren bir figürdür. Daima her iki tarafın da haklarını ve çıkarlarını gözeterek bir çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur. İsrail ve Filistin arasında adil ve kalıcı bir barışın ancak iki devletli bir çözümle mümkün olabileceğine inanmıştır.⁵⁹ Ayrıca, barışın

⁵⁶ Sari Nusseibeh, "Talks: Sari Nusseibeh in Conversation with Homi Bhabha on Jerusalem: What Sharing a City Means", Harvard University, *Sari Nusseibeh Homepage*, Jan 10, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=tojcV8Hg7ng>.

⁵⁷ Sari Nussaibeh, "Israel As Foreign State The Arabs Intellectual Dynamics", Lectures, *Sari Nusseibeh Homepage*, 1 Mart 2024 de erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/475-israel-as-foreign-state-the-arabs-intellectual-dynamics-oxford-lectures-1.html>.

⁵⁸ Sari Nussaibeh, "Justice As Harmony And Justice As Fairness", *Sari Nusseibeh Homepage*, 1 Mart 2024 de erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/471-justice-as-harmony-and-justice-as-fairness.html>.

⁵⁹ Nusseibeh ve Ami Ayalon, Filistin-İsrail çatışmasını çözmeye yönelik girişimi, iki devlet, iki halk fikrine dayanan bildiride kısaca temel ilkeler şunlardır: 4 Haziran 1967 hatları kalıcı sınırlar olacak; Kudüs, iki devletin başkenti olacak açık bir şehir olacak, dinlerin ve kutsal yerlere erişim özgürlüğünü garanti altına alacak. İsrail, dünyanın dört bir yanından Yahudilere kapılarını açacak, Filistin Devleti ise Filistin diasporası ve mülteciler için kapılarını açacak. İki toplum Filistinli mültecileri tazmin etmek üzere uluslararası bir fon kurulması için çaba gösterecek. Ülke değiştirmeyi tercih edenler için üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeleri mümkün olacak. Filistin Devleti silahsızlandırılacak ve uluslararası toplum devletin yaşayabilirliğini garanti altına alacak. Çatışmanın sonu: Bu ilkelerin uygulanmasına dayanarak, tarafların tüm

sağlanması için karşılıklı güvenin ve uzlaşının önemli olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, çatışmanın çözümünde sadece siyasi çözümlerin yeterli olmadığını, aynı zamanda toplumların birbirlerini anlamaları ve barışçıl ilişkiler kurmaları gerektiğini savunmuştur.

Carlos Fraenkel ise barış ve uzlaşmanın temelinde taraflar arasında diyalog ve karşılıklı anlayışın yattığına inanır. Farklı toplumlar ve kültürler arasında iletişim kurmak ve birbirlerinin bakış açılarını anlamak, uzlaşma ve barışın önemli bir parçasıdır. Ayrıca Fraenkel, felsefi düşünce ve etik değerlerin barış ve uzlaşma sürecine katkıda bulunabileceğine inanır.⁶⁰ İnsan hakları, adalet ve eşitlik gibi evrensel değerler, barışçıl bir toplumun inşası için önemlidir. Barış ve uzlaşma için şiddetsiz direniş ve aktivizmin önemini vurgular.⁶¹ Şiddetin, çatışmayı daha da kötüleştireceğini ve kalıcı barışı engelleyeceğini savunur. Bu nedenle, barış ve uzlaşma çabalarının şiddetsiz ve aktif bir şekilde desteklenmesi gerektiğini belirtir. Fraenkel'e göre, barış ve uzlaşma sürecinin başarılı olması için eğitim ve bilinçlendirme önemlidir. Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların ortak bir entelektüel dünyada yaşadıkları ve dini bölünmeleri aşan tartışmalara büyük ölçüde katkıda bulunduklarını sıklıkla vurgular.⁶² Ona göre, insanların, çatışma ve barış sürecinin karmaşıklığını tarihsel bağlamını anlamaları ve barışçıl çözümler konusunda bilinçli bir şekilde hareket

talep ve iddiaları düşecek ve Filistin-İsrail çatışması sona erecektir. Ayrıntılı bilgi için bknz, "İlkeler Beyanı", *Palestine Studies*, Haziran 19, 2002, https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/mdf-articles/4763_0.pdf.

⁶⁰ Carlos Fraenkel, "What, Really, is The Purpose of Philosophy?", *Times Literary Supplement*, 1 September, 2017, <https://www.the-tls.co.uk/articles/really-purpose-philosophy-plato-essay-carlos-fraenkel/>.

⁶¹ Carlos Fraenkel, "100 Days of Student Protests in Québec: *Printemps Érablé* or Much Ado About Nothing?", *Dissent Magazine*, May 29, 2012, https://www.dissentmagazine.org/online_articles/one-hundred-days-of-student-protests-in-quebec-printemps-erable-or-much-ado-about-nothing/

⁶² Carlos Fraenkel, "Deprovincializing Philosophy," in *Los Angeles Review of Books*, 2017, 5 Mart 2024'te erişildi, <https://lareviewofbooks.org/article/deprovincializing-philosophy/>

etmeleri ile aşabilmeleri gerekir. Yine Fraenkel, demokrasi ve katılımcılığın barış ve uzlaşma sürecinde önemli bir rol oynadığına inanır.⁶³

İnsanların kendi toplumlarının yönetimine ve karar alma süreçlerine aktif olarak katılması, barışçıl bir toplumun oluşturulmasına yardımcı olabilir. Carlos Fraenkel'in görüşleri barış ve uzlaşma konusundaki felsefi düşüncesini yansıtır ve çatışma bölgelerinde barışın teşvik edilmesi ve sürdürülmesi için önemli bir çerçeve sağlar.

Öte yandan her iki filozof için eleştiriler de bulunmaktadır. Nusseibeh'in Filistin ve İsrail çatışmasına yönelik felsefi çözüm ve yaklaşımları özellikle İsrail ve Filistin toplumlarında, çözüm önerileri genellikle farklı siyasi, ideolojik ve dini bakış açılarına sahip olan kesimler tarafından eleştirilmiştir. Bazı İsrail ve Filistinli siyasetçiler, Nusseibeh'in önerdiği iki devletli çözümü reddederken, kimileri ise çözümün farklı bir formunu savunmuşlardır. Üstelik birebir bu filozoflar üzerinden olmasa da iki devletli çözüm fikrinin çöktüğüne dair fikirler öne sürülmüştür.⁶⁴ Ayrıca, İslami gruplar ve sağcı İsrail partileri de Nusseibeh'in önerilerine karşı çıkmış ve eleştirmişlerdir. Bununla birlikte, uluslararası toplumda da Nusseibeh'in önerdiği çözümler çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır, özellikle İsrail-Filistin çatışmasının derin tarihsel ve siyasi karmaşıklıkları göz önüne alındığında etkisiz olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

Bazı eleştirmenler, Nusseibeh'in Filistin meselesine ilişkin çalışmalarında Filistin halkının çeşitli görüşlerini ve perspektiflerini yeterince temsil etmediğini iddia etmişlerdir. Bu nedenle de görüş ve önerilerinin, Filistin halkının geniş bir yelpazesini kapsamadığını vurgulamışlardır. Nusseibeh'in Filistin-İsrail barış sürecine yönelik oynadığı rol ve bu sürecin başarısızlığı konusunda bu yönde eleştiriler yapılabilir. Nusseibeh'in çalışmalarında Filistin-İsrail çatışmasının kökenlerini yeterince

⁶³ Carlos Fraenkel, "Some Reflections on Philosophy, Democracy, and Religion," in *Refleksi: Jurnal Kajian Agama dan Filsafat* 9, (2007): 1-9 (Journal of the Faculty of Islamic Theology and Philosophy of the State Islamic University in Jakarta; Carlos Fraenkel, "Critical Self-Examination, Socratic Education, and Democracy," *New Policy School*, (Belgrade: May 23, 2008.)

⁶⁴ Serdal İlbaş, "Filistin Sorununa İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü", *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi* 4(2), (2023):197-213, <https://doi.org/10.58702/teyd.1241970>.

⁶⁵ Irfan Khawaja, "Variations on a Lockean theme: Sari Nusseibeh's Heretical Proposal for Israel/Palestine", *Reason Papers*, 34(2), (2012): 15.; Isabel Kershner, "Sari Nusseibeh: Oxford Bound", In *The Jerusalem Report*, (1991): 4.

ele almadığını veya derinlemesine analiz etmediğini düşünmüşlerdir. Onun yaklaşımının, çatışmanın tarihi ve siyasi bağlamını tam olarak anlamamıza yardımcı olmadığını iddia edenler bulunmaktadır. Nusseibeh'in barış ve uzlaşma sürecindeki rolüne ilişkin eleştiriler de vardır. Bazı eleştirmenler, onun uzlaşmacı yaklaşımının Filistin halkının haklarını korumada yetersiz kaldığını veya İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiğini iddia etmişlerdir. Bu eleştiriler, Nusseibeh'in Filistin-İsrail meselesine yaklaşımının çeşitli yönlerini sorgulayan ve tartışan bir dizi görüşü içermektedir.⁶⁶

Carlos Fraenkel de Filistin-İsrail meselesine dair fikilerine ilişkin bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Kimi eleştirmenler, Fraenkel'in Filistin-İsrail çatışmasına dair analizlerinin durumu ortaya koymada yetersiz olduğunu ve konuyu yeterince derinlemesine anlamadığını iddia etmişlerdir. Onlara göre Fraenkel'in çalışmaları, bölgenin tarihi, siyasi ve sosyal bağlamını yeterince ele almıyordur. Filistin-İsrail çatışmasının kültürel ve dini boyutlarını da yeterince vurgulamadığı veya bu farklılıkları göz ardı ettiğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşımın, çatışmanın kökenlerini ve derinliğini tam olarak anlamamızı engellediğini düşünenler bulunmaktadır. Ayrıca bazı eleştirmenler, Fraenkel'in yaklaşımının İsrail yanlısı veya Filistin karşıtı olduğunu iddia etmişlerdir. Onun çalışmalarının, İsrail'in pozisyonunu haklı çıkarmaya yönelik olduğunu veya Filistin meselesini yeterince ele almadığını düşünenler bulunmaktadır.⁶⁷ Yine bir kesim de Fraenkel'in çözüm önerilerinin yetersiz veya pratik uygulanabilirlikten uzak olduğunu düşünmüşlerdir.⁶⁸ Onun çalışmalarında, Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl bir çözümüne ilişkin somut adımların eksik olduğunu savunanlar

⁶⁶ Fahmi Abboushi, "Nusseibeh on Secular Faith", *Reason Papers*, 34(2), (2012): 45; Haim Watzman, "The Mideast Maverick; Sari Nusseibeh Proposes An Interim Route to Peace In The Middle East", *The Chronicle of Higher Education*, *Gale Academic One File Select*, 57(22), (Feb 4, 2011), link.gale.com/apps/doc/A248594702/EAIM?u=anon~6152a9ee&sid=sitemap&xid=3955f3db

⁶⁷ Beatrice Wilford, "Can Philosophy Save the Middle East?", *Fivebooks*, 2015, 5 Mart 2024'te erişildi, <https://fivebooks.com/best-books/carlos-fraenkel-on-philosophy-in-a-divided-world/>; Peter Adamson, "Review of Carlos Fraenkel: *Teaching Plato In Palestine: Philosophy in a Divided World* (Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World)", *TLS, Times Literary Supplement*, NI Syndication Limited 5939, (2017): 35., Daha fazla bilgi için bkzn, *Essays and Commentary*, *CarlosFraenkel Home Page*, 5 Mart 2024'te erişildi, <https://carlosfraenkel.com/>

⁶⁸ Derek Michaud, "Review of Philosophical Religions from Plato to Spinoza, Carlos Fraenkel", *Cambridge University Press*, 2012, *Reviews in Religion and Theology*, (July 2015): 233-5. <https://philarchive.org/archive/MICPRF>

bulunmaktadır. Bu eleştiriler, Fraenkel'in yaklaşımının çeşitli yönlerini sorgulayan ve tartışan bir dizi görüşü içermektedir.⁶⁹

Bazı eleştirmenler, Fraenkel'in yaklaşımını naif veya gerçekçi olmayan bir iyimserlik olarak görmüşlerdir.⁷⁰ Özellikle çatışmanın derin tarihsel, siyasi ve ideolojik köklere sahip olduğunu düşünenler, Fraenkel'in önerdiği çözümlemelerin yeterli olmadığını ima etmişlerdir.⁷¹ Böylece yapısal sorunların çözümü için daha radikal adımların gerektiğini savunanlar ve ayrıca, şiddetsiz direnişin etkisiz olduğunu veya pratikte uygulanmasının zor olduğunu iddia edenlerce, sorunlar karşısında Fraenkel'in görüşlerinin karşılık bulmadığını görüyoruz.

Özellikle Filistin'deki güç dengesizliği ve İsrail'in askeri üstünlüğü karşısında şiddetsiz direnişin başarılı olamayacağını savunanlar elbette olmuştur ve olacaktır. Kültürel anlayış konusunda ise, kültürel diyalogun çatışmanın temel sorunlarına yeterince odaklanmadığını veya mevcut siyasi gerçekleri göz ardı ettiğini düşünenler de vardır. Çünkü reel politik perspektifine göre, kültürel anlayış önemli olsa da temel olarak siyasi ve toprak talepleri üzerinde çalışılması gerekmektedir.⁷² Bu eleştirilere rağmen, Fraenkel'in görüşleri çatışma çözümünde önemli bir rol oynayabilecek fikirler sunmaktadır ve çatışma tarafları arasında karşılıklı anlayışın teşvik edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Sadece felsefe alanından değil edebiyat sahasından da Pankaj Mishra gibi isimler İsrail-Filistin ve Batı arasındaki ilişkilerin analizini yaparken, birebir Nusseibeh ve Fraenkel gibi düşünürlerin yaklaşımlarına olmasa da, “insan hakları ve evrensel değerler fikrinin” insanlığın ortak mirası olduğu veya olabileceğine dair yaklaşımlara ve Batının bu husustaki tavrına ciddi

⁶⁹ Peter E. Gordon, “When Religion Had a Mind, The History of Philosophical Religion”, 13 Nov, 2013, *Scholars* at Harvard, https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/pgordon/files/carlos_fraenkels_philosophical_religions_reviewed_by_peter_gordon_new_republic.pdf.

⁷⁰ Alexander Orwin, “In The Cave”, Claremont Review of Books, Fall, 2015, <https://claremontreviewofbooks.com/in-the-cave/>; John Morris, ‘Teaching Plato In Palestine’ Marks A Valiant Effort, But Falls Short Of Consolation, 1 June, 2015, <https://www.popmatters.com/193193-teaching-plato-in-palestine-2495534549.html>.

⁷¹ James A Diamond, “Philosophical Religion: Review essay of Carlos Fraenkel”, *The Jerusalem Philosophical Quarterly* 65, (January 2016): 96-106.

⁷² Emile A. Nakhleh, “The Palestinians and the Future: Peace Through Realism.” *Journal of Palestine Studies*, 18 (2) (1989): 3–15, <https://doi.org/10.1525/jps.1989.18.2.00p0073y>.

eleştiriler getiren, son derece önemli iddiaların yer aldığı politik kritik nitelikli çalışmalar bulunmaktadır. Mishra soykırımı sadece bir Yahudi deneyimi olarak değil, aynı zamanda insanlık tarihindeki diğer trajedilerle bağlantılı olarak da ele alır ve eleştirel bir değerlendirme sunar. Soykırımın kökenlerini, etkilerini ve toplumsal dinamiklerini geniş bir perspektifle değerlendirir. Özellikle Holokost'un anlamının kültürel eserlerde nasıl kullanıldığı ve işlev gördüğü, özellikle Gazze'deki olaylarla ilişkili olarak nasıl algılandığı, Batı ile İsrail arasındaki karmaşık ilişkilerin nasıl şekillendiği ve Batı medya ve politik elitlerinin bu konudaki tutumlarının çelişkili hatta ikiyüzlü olabildiği konulara odaklanmaktadır.

Ayrıca, küresel düzenin adaletsizliği ve insanlık trajedilerine neye göre tepki verdiğini tartıştığı muhtelif açılar sunar. Bu perspektifler, Holokost'un anlamının nasıl kullanıldığına dair derinlemesine bir analiz ortaya koyarak, bu konuların çelişkilerini vurgular.⁷³ Fakat, elbette bu da ayrı bir yazı konusu ya da bu makalenin devamı niteliğinde ikinci bir makalenin konusu olabilir.

Sonuç

İsrail Filistin çatışması, bölgenin karmaşık tarihinden kaynaklanan derin köklere sahip bir çatışmadır. Bölge hem Yahudi halkının hem de Arap ve Filistinli toplulukların kutsal ve tarihi bağlarına dayanan dini ve etnik kimliklerin çatışmasına tanıklık etmektedir. Tarih, başka coğrafyalarda geçmişin bir zaman dilimi olarak algılanıp analiz edilirken, Ortadoğu'da geçmiş sanki dün ve hatta bugün yaşanmış gibi canlı tutulan bir bölgedir. Bu canlı öfkesiyle kabarıp duran bu coğrafyada, halkların zaman ve mekân üzerine felsefi bir tartışmaya ikna edilmesi ne kadar mümkün olabilir? Nusseibeh, İsrail ve Filistin çatışmasının çözümünde, güç ya da akıldan ziyade inancın siyasi tarihin belirleyici gücü olduğunu savunduğunu gördük. Bu bakımdan siyasi tarihleriyle yetiştirilen Filistinli ve İsrailli toplumların dünyadan kopuk ve zaman tüneline sıkışmış bir halde oldukları

⁷³ Pankaj Mishra, "The Shoah after Gaza", 21 March, 2024, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v46/n06/pankaj-mishra/the-shoah-after-gaza>; ayrıca bkz, Mustafa Ekinci, "Gazzenen sonra Holokost1", *NetGerçek*, 10 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekinci-27/gazze-den-sonra-holokost-1-177>; Mustafa Ekinci, "Gazzenen sonra Holokost2", 12 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekinci-27/gazze-den-sonra-holokost-2-178>; Mustafa Ekinci, "Gazzenen sonra Holokost3", *NetGerçek*, 16 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekinci-27/gazze-den-sonra-holokost-3-182>.

iddia edilebilir mi? Geçmişin bilincinde olmak onun tarafından hapsedilmek anlamına mı geldi? İngiltere, Amerika veya Türkiye'nin kurtarıcılık misyonu var mı? Bu filozofların bakış açısıyla ne derece doğrudur, tanıklık edilmesi gereken önemli konulardır.

Her ne kadar kimilerine göre, görüşlerin ve yaklaşımların çeşitli olması mücadelede ortak bir davranış biçimine geçilememesi biçiminde sonuçlandığı için faydalı görülme de, savaşın alternatifi barış ve uzlaşma üzerine farklı yaklaşımların olması insan doğasının gereği kaçınılmazdır. Nitekim filozoflara göre, ahlaki bakış açılarının yakınlaşmasını sağlamak için felsefi tartışmaların bölgedeki çatışmanın durmasına olan potansiyel etkisi oldukça önemlidir ve çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. Elbette felsefi yaklaşımlar, farklı kültürel ve dini gruplar arasında uzlaşma ve anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Felsefe, insanların farklı perspektifleri anlamalarına ve karşılıklı saygıyla bir araya gelmelerine yardımcı olabilir. Üstelik felsefi düşünce, çatışmanın kökenlerini ve derin nedenlerini anlamak için bir çerçeve sağlayabilir ve bu bilgi, barışçıl çözüm önerilerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Felsefi yaklaşımlar, çatışmanın temelinde yatan sorunlara dair derinlemesine bir anlayış sağlayabilir ve bu da uzlaşma ve barış sürecine katkıda bulunabilir.

Bununla birlikte Nusseibeh ve Fraenkelin felsefi yaklaşımları genellikle insan hakları, adalet ve eşitlik gibi temel değerlere odaklanır. Bu değerlerin vurgulanması, çatışma bölgelerindeki insanların haklarının korunmasına ve çatışmanın çözümüne katkıda bulunabilmesi için hedeflenir. Bazı felsefi düşünce akımları, şiddetsiz direniş ve uzlaşmacı çözüm yollarını teşvik eder. Bu tür yaklaşımlar, çatışma bölgelerindeki taraflar arasında barışçıl bir çözümün mümkün olduğunu ve şiddetin çatışmayı daha da kötüleştirebileceğini vurgular.

Ancak, felsefi yaklaşımların etkisi her zaman doğrudan ve hızlı olmamaktadır. Uzun vadeli değişiklikler genellikle zaman alır ve birçok felsefi ilke, toplumsal ve siyasi süreçlerle birlikte karmaşık bir şekilde etkileşir. Bununla birlikte, felsefi düşünce ve değerlerin, çatışma bölgelerinde barışçıl bir çözümün teşvik edilmesinde ve insanların daha iyi bir gelecek için bir araya gelmesinde önemli bir rol oynayabileceği söylenebilir. Şu an için bölgede bu yönde bir umut geliştirilemiyor olsa da askeri ve siyasi mücadelenin ötesindeki gayret ve fikri çabalara dair tarihe not düşülebilmesi için makalenin önemli bir veri kaynağı olabileceği kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Abboushi, Fahmi. "Nusseibeh on Secular Faith", *Reason Papers*, 34(2) (2012): 45
- Adamson, Peter. "Review of Carlos Fraenkel: *Teaching Plato In Palestine: Philosophy in a Divided World* (Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World)", *TLS, Times Literary Supplement*, no. 5939, (2017): 35.
- Amara, Ahmad. "Civilizational Exceptions: Ottoman Law and Governance in Late Ottoman Palestine", *Law and History Review*, 36(4) (2018): 915–941, <https://doi.org/10.1017/S0738248018000342>
- Buber, Martin J. L. Magnes, Moshe Smilansky, ve Agudat İhud, *Palestine, a Bi-National State*. New York: İhud (Union) Association of Palestine, 1946.
- Buber, Martin Paul R. Mendes-Flohr, ve Mazal Holocaust Collection, *A Land of Two Peoples : Martin Buber on Jews and Arabs*. New York: Oxford University Press, 1983.
- Buber Martin, and Paul R. Mendes-Flohr. *A Land of Two Peoples : Martin Buber on Jews and Arabs*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Carlos Fraenkel, "What, Really, is The Purpose of Philosophy?", *Times Literary Supplement*, September 1, 2017, <https://www.the-tls.co.uk/articles/really-purpose-philosophy-plato-essay-carlos-fraenkel/>.
- Calderón, Martín. "A. M. Carlos Fraenkel, Teaching Plato in Palestine. Philosophy in a Divided World", *Foro interno : anuario de teoría política* 16, (2016): 178. <https://doi.org/10.5209/FOIN.53926>
- Chambers, Timothy. "Teaching Plato In Palestine: Philosophy in a Divided World, by Carlos Fraenkel". *Teaching Philosophy*, 39(4) (2016): 531–534. <https://doi.org/10.5840/teachphil201639476>
- Diamond, James A. "Philosophical Religion: Review essay of Carlos Fraenkel", *The Jerusalem Philosophical Quarterly* 65, (January 2016): 96-106.
- Ekinci, Mustafa. "Gazzeden sonra Holokost1", *NetGerçek*, 10 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekici-27/gazze-den-sonra-holokost-1-177>.
- Ekinci, Mustafa. "Gazzeden sonra Holokost2", *NetGerçek*, 12 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekici-27/gazze-den-sonra-holokost-2-178>.
- Ekinci, Mustafa. "Gazzeden sonra Holokost3", *NetGerçek*, 16 March, 2024, <https://www.netgercek.com/yazarlar/mustafa-ekici-27/gazze-den-sonra-holokost-3-182>.

- Elmalı, Burak. *From Past to Present: The Israeli-Palestinian Conflict*, TRTWorld, 2023, <https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2023/11/InfoPack-Israel-Palestinian-Conflict-v4.pdf>.
- Elliot Abrams, "Sari Nusseibeh and Palestinian Moderation", *Concil on Foreing Relations*, October 5, 2011. <https://www.cfr.org/blog/sari-nusseibeh-and-palestinian-moderation>
- Nusseibeh, Sari, *Financial Times*, Oct 13, 2023, <https://www.ft.com/content/b672a880-1e24-48e5-bf3f-7e66077ef520>.
- Fraenkel, Carlos. "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy," Dept. of Philosophy, University of Toronto, May 5, 2008.
- Fraenkel, Carlos. "Biography", 1 Mart 2024 de erişildi, <http://mcgill.academia.edu/CarlosFraenkel>.
- Fraenkel, Carlos Walzer, C., & Michael Walzer. *Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World*, Princeton University Press, 2016, 5 Mart 2024, de erişildi, <http://assets.press.princeton.edu/chapters/s10447.pdf>
- Fraenkel, Carlos. "100 Days of Student Protests in Québec: *Printemps Érablé* or Much Ado About Nothing?", *Dissent Magazine*, May 29, 2012, https://www.dissentmagazine.org/online_articles/one-hundred-days-of-student-protests-in-quebec-printemps-erab-le-or-much-ado-about-nothing/
- Fraenkel, Carlos. "Citizen Philosophers: Teaching Justice In Brazil", (Cambridge, Mass. : 1982), *Boston Review*, 37(1) (2012): 46.
- Fraenkel, Carlos. "Critical Self-Examination, Socratic Education, and Democracy," *New Policy School*, Belgrade, May 23, 2008.
- Fraenkel, Carlos. "Deprovincializing Philosophy," in *Los Angeles Review of Books*, 2017, <https://lareviewofbooks.org/article/deprovincializing-philosophy/>.
- Fraenkel, Carlos. "Poverty and Human Dignity in the Jewish and Muslim intellectual traditions." International Conference. "The Dignity of the Poor: Concepts, Practices, Representations," December 7-9, 2006, German Historical Institute, London.
- Fraenkel, Carlos. "Some Reflections on Philosophy, Democracy, and Religion," in *Journal of the Faculty of Islamic Theology and Philosophy of the State Islamic University*, in *Jakarta Refleksi: Jurnal Kajian Agama dan Filsafat* 9, (2007): 1-9.
- Fraenkel, Carlos. "Spinoza on Miracles and the Truth of the Bible", *Journal of the History of Ideas*, 74 (4) (2013): 643–658. <https://doi.org/10.1353/jhi.2013.0038>

- Fraenkel, Carlos. "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy", *Political Theory*, 38(3) (2010): 340–366. <https://doi.org/10.1177/0090591709359593>
- Fraenkel, Carlos. "Theocracy and Autonomy in Medieval Islamic and Jewish Philosophy," Freie Universität Berlin, July 4, 2008.
- Fraenkel, Carlos. Academy of the Jewish Museum, Berlin: discussion of *Teaching Plato in Palestine* with Karim Sadek, June 23, 2015.
- Fraenkel, Carlos. *Church and State: Was Spinoza's Enlightenment So Radical After All?* TLS. *Times Literary Supplement* 6311, (2024): 10.
- Fraenkel, Carlos. "Maimonides and Spinoza as Sources For Maimon's Solution of The "Problem Quid Juris", In Kant's Theory of Knowledge, *Kant-Studien*, 100(2) (2009): 212–240. <https://doi.org/10.1515/KANT.2009.013>
- Fraenkel, Carlos. "Maimonides' God and Spinoza's Deus sive Natura", *Journal of the History of Philosophy*, 44(2) (2006): 169–215. <https://doi.org/10.1353/hph.2006.0024>
- Fraenkel, Carlos. PEN World Voices Festival of International Literature: presentation of *Teaching Plato in Palestine*, New York City, May 9, 2015.
- Fraenkel, Carlos. *Philosophical Religions From Plato To Spinoza: Reason, Religion, And Autonomy*. Cambridge University Press, 2012.
- Heller, Mark & Nusseibeh, Sari. *No Trumpets, No Drums: A Two-state Settlement of the Israeli-Palestinian Conflict*, I.B. Tauris & Co., 1991.
- Goldberg, Jeffrey. "A Palestinian Optimist in a Pessimist Time", *The Los Angeles Times*, 1 Aprl, 2007, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-apr-01-bk-goldberg1-story.html>
- Gordon, Peter E. "When Religion Had a Mind, The History of Philosophical Religion", 13 Nov, 2013, https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/pgordon/files/carlos_fraenkels_philosophical_religions_reviewed_by_peter_gordon_new_public.pdf.
- Isabel Kershner, "Sari Nusseibeh: Oxford Bound", *In The Jerusalem Report*, (1991): 4.
- İlbaş, Serdal. "Filistin Sorununa İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü", *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(2) (2023):197-213, Erişim 5 Nisan 2004, <https://doi.org/10.58702/teyd.1241970>
- Joubert, Claire. *Pankaj Mishra - "The Shoah after Gaza"*, Ce que fait un angliciste, 2024, <https://doi.org/10.58079/w410>.

- Khawaja, Irfan. "Variations on a Lockean theme: Sari Nusseibeh's heretical proposal for Israel/Palestine", *Reason Papers*, 34(2) (2012): 15.
- Klein, Menahem. "A history of the Israeli-Palestinian conflict", *Middle Eastern Studies*, 46(2) (2010): 318–320. <https://doi.org/10.1080/00263201003612989>
- Lebbe, Sulaiman. "Some Aspects of Historical, Theological and Religious and Political Dimensions of the Palestinian and Israel Conflict", *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3854957>
- Mishra Pankaj. "The Shoah after Gaza", 21 March, 2024, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v46/n06/pankaj-mishra/the-shoah-after-gaza>
- Michaud, Derek. "Review of Philosophical Religions from Plato to Spinoza, Carlos Fraenkel", Cambridge University Press, 2012, <https://philarchive.org/archive/MICPRF>
- Mueller, Chelsi. "The Educational Philosophy and Curriculum of the Palestinian Nationalist Movement: From Arab Palestine to Arab-Islamic Palestine", *Middle Eastern Studies*, 48(3) (2012): 345–362. <https://doi.org/10.1080/00263206.2012.661721>
- Morris, John. 'Teaching Plato In Palestine' Marks A Valiant Effort, But Falls Short Of Consolation, 1 June, 2015, <https://www.popmatters.com/193193-teaching-plato-in-palestine-2495534549.html>.
- Nathan, Alic & Balfour Diamond Jubilee Trust. *The Balfour Declaration: An Assessment*, Balfour Diamond Jubilee Trust, 1977.
- Nakhleh, Emile A. "The Palestinians and the Future: Peace Through Realism", *Journal of Palestine Studies*, 18(2) (1989): 3–15. <https://doi.org/10.1525/jps.1989.18.2.00p0073y>.
- Nussaibeh, Sari. "Israel As Foreign State The Arabs Intellectual Dynamics", *Sari Nusseibeh Home Page*, 1 Mart 2024 de erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/475-israel-as-foreign-state-the-arabs-intellectual-dynamics-oxford-lectures-1.html>.
- Nussaibeh, Sari. "Justice As Harmony And Justice As Fairness", *Sari Nusseibeh Homa Page*, 1 Mart 2024 de erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/471-justice-as-harmony-and-justice-as-fairness.html>.
- Nusseibeh, Sari & David, Anthony. *Once Upon a Country: A Palestinian Life* (New ed.), Halban Publishers, 2009.

- Nusseibeh, Sari & Hendler, Micah "Sound and Self: A Space to Call Home", [The Jerusalem Youth Chorus](https://www.youtube.com/watch?v=YY_ViGEyn-w); May 30, 2016, https://www.youtube.com/watch?v=YY_ViGEyn-w.
- Nusseibeh, Sari *The story of Reason in Islam*, Stanford University Press, 2017
- Nusseibeh, Sari, and Anthony David. *Once Upon a Country : a Palestinian Life*, 1st ed. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007.
- Nusseibeh, Sari. "How to Plan a Crusade: Reason and Religious War in the High Middle Ages by Christopher Tyerman" (review), (New York, N.Y.), *Common Knowledge*, 23(1) (2017): 113–114.
- Nusseibeh, Sari. "Justice as Harmony Justice as Fairness", Lectures, *Sari Nusseibeh Home Page*, 1 Mart 2024'te erişildi, <https://www.sarinusseibeh.com/ar/politics-thought/lectures/471-justice-as-harmony-and-justice-as-fairness.html>.
- Nusseibeh, Sari. "On Belonging. Palestine-Israel", *Journal of Politics, Economics, and Culture*, 28(1/2) (2023): 187–197.
- Nusseibeh, Sari "Our Dream of A Future For Both Peoples is The Victim Of This Tragedy." *Financial Times*, Ekim 14, 2023. <https://www.ft.com/content/b672a880-1e24-48e5-bf3f-7e66077ef520>
- Nusseibeh, Sari ve Ayalon, Ami. "İlkeler Beyanı", *Palestine Studies*, Atina, 19 June, 2002. https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/mdf-articles/4763_0.pdf
- Nusseibeh, Sari. [Review of the book *Teaching Plato in Palestine: Philosophy in a Divided World*, by Carlos Fraenkel], *Common Knowledge*, 24(2) (2018): 327–328, <https://www.muse.jhu.edu/article/693026>.
- Nusseibeh, Sari. & Avicenna, *Avicenna's Al-Shifā' : Oriental Philosophy*, Routledge, An Imprint of the Taylor & Francis Group, 2018.
- Nusseibeh, Sari. "Biography", *Sari Nusseibeh Home Page*, <https://www.sarinusseibeh.com/files/books/reviews/once/grace.pdf>, Erişim 1 Aprl, 2024.
- Nusseibeh, Sari. Cornell University, Talks: "Islam: Lawmakers and Philosophers"; filmed, September 15, 2015, <https://www.cornell.edu/video/sari-nusseibeh-islam-lawmakers-philosophers>, accessed 7 Apr, 2024.
- Nusseibeh, Sari. "Philosophical Reflections on the Israeli-Palestinian War"; https://tannerlectures.utah.edu/resources/documents/a-to-z/n/Nusseibeh_08.pdf, 2008.

Nusseibeh, Sari. Talks: Sari Nusseibeh in Conversation with Homi Bhabha on Jerusalem: What Sharing a City Means, *Harvard University*, Jan 10, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=tojcV8Hg7ng>.

Nusseibeh, Sari. *The Story of Reason in Islam*, Stanford University Press, 2017.

Nusseibeh, Sari. *The Tanner Lectures on Human Values*, "Philosophical Reflections on the Israeli-Palestinian War", (2008): 36. <https://sarinusseibeh.com/en/politics-thought/lectures/176-the-tanner-lectures-on-human-values-,-delivered-at-harvard-university.html>.

Nusseibeh, Sari. *What Is a Palestinian State Worth?* Harvard University Press, 2022

Orwin, Alexander. *In The Cave*, Fall, 2015, <https://claremontreviewofbooks.com/in-the-cave/>.

Scoott, Sarah. "Martin Buber (1878-1965)" *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Mart 12, 2024.

Soetendorp, Ben. *The Dynamics of Israeli-Palestinian Relations: Theory, History and Cases* (1st ed.), Palgrave Macmillan, 2007.

Watzman, Haim. "The Mideast Maverick; Sari Nusseibeh Proposes An Interim Route to Peace In The Middle East", *The Chronicle of Higher Education*, 57(22) (2011).

Wilford, Beatrica. "Can Philosophy Save the Middle East?", *Fivebooks*, 2015, 5 Mart 2024'te erişildi, <https://fivebooks.com/best-books/carlos-fraenkel-on-philosophy-in-a-divided-world/>.

Zarrouk, Nicolas. "Une allumette vaut-elle toute notre philosophie, nouveau regard sur l'avenir de la Palestine / Sari Nusseibeh", Paris, Flammarion, 2012, 125 p. *La Revue Internationale et Stratégique*, 2(86) (2012): VII-VII. <https://doi.org/10.3917/ris.086.0123g>

Extended Summary

This article examines the Israeli-Palestinian conflict through the lens of philosophy, focusing on the perspectives of two Middle Eastern philosophers, Sari Nusseibeh and Carlos Fraenkel. Drawing on the field of international relations, the analysis explores how philosophical insights can contribute to understanding and potentially resolving complex geopolitical disputes. While Sari Nusseibeh, a Palestinian philosopher, emphasized the ethical dimensions of human rights, justice and conflict, Carlos Fraenkel approached the subject more from the perspective of dialogue, nonviolence and cultural understanding. Through their philosophical frameworks, Nusseibeh and Fraenkel offer perspectives on the Israeli-Palestinian conflict beyond the political and military dimension, shedding light on the underlying causes of the conflict. Thus, they suggested paths to reconciliation and peace. By integrating philosophical inquiry into international relations discourse, this article highlights the potential of philosophers' approaches in addressing long-standing conflicts and promoting mutual understanding between different communities. First, a brief overview of the brief history of the conflict is presented. The Israeli Palestinian conflict is deeply rooted in the complex history of the region. The region is witnessing a clash of religious and ethnic identities based on the sacred and historical ties of both the Jewish people and the Arab and Palestinian communities. While in other geographies history is perceived and analyzed as a time period of the past, in the Middle East the past is kept alive as if it happened yesterday and even today.

Secondly, Nusseibeh's philosophical approach will be examined in the context of her works on the Palestinian and Israeli conflict, and her philosophical views on human rights, justice and peace will be discussed. Criticisms and discussions about the philosophical solutions and approaches proposed by Nusseibeh for the resolution of the conflict are evaluated. Overall, in his works, Nusseibeh offers suggestions for shaping the future of the Palestinian state and provides a valuable source for discussion on the Palestinian institutional structure and the democratization process. Nusseibeh discussed the Palestinian people's strategies of nonviolent resistance and emphasized the importance of this approach for the peaceful resolution of the Israeli-Palestinian conflict. However, the lack of political relevance of his ideas and the fact that he saw the impending danger in Palestine today has become a bitter reality.

And then Fraenkel's philosophical perspective on the conflict is examined. Fraenkel's views on the importance of dialogue, nonviolent resistance and cultural understanding are determined, and the philosophical solutions and approaches he proposes for the resolution of the conflict are discussed. Carlos Fraenkel believes that peace and reconciliation are based on dialogue and mutual understanding between the parties. Communication between different societies and cultures and understanding each other's perspectives is an important part of reconciliation and peace. Fraenkel also believes that philosophical thought and ethical values can contribute to the process of peace and reconciliation. Universal values such as human rights, justice and equality are important for building a peaceful society. According to him, he emphasizes the importance of nonviolent resistance and activism for peace and reconciliation. Violence, he argues, will worsen the conflict and prevent lasting peace. Therefore, he states that peace and reconciliation efforts should be supported nonviolently and actively. According to Fraenkel, education and awareness raising are important for the peace and reconciliation process to succeed. He often emphasizes that Jews, Christians and Muslims live in a common intellectual world and contribute greatly to discussions that transcend religious divisions. In his view, people should be able to overcome the complexity of the conflict and peace process by understanding its historical context and acting consciously towards peaceful solutions.

In the conclusion, the importance of the philosophical perspectives brought to the Palestine-Israel conflict by thinkers such as Nusseibeh and Fraenkel, who are not disconnected from realpolitic but rather live within it, is emphasized. While both philosophers analyze the deep reasons underlying the conflict, attention is drawn to their philosophical solutions for peace and reconciliation. Finally, it is emphasized that these philosophical approaches can contribute to progress towards a peaceful resolution of the Palestinian-Israeli conflict and lead to a broader process of social reconciliation. However, the impact of philosophical approaches is not always direct and immediate. Long-term changes often take time and many philosophical principles interact in a complex way with social and political processes.